

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

SADİQOV SAHİL QƏLƏNDƏR

“RƏQƏMSAL XÜSUSİ İQTİSADİ ZONALAR VƏ ONLARIN İNKİŞAF
PERSPEKTİVLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060509 - “Kompüter elmləri”

İxtisaslaşma: “İdarəetmənin informasiya texnologiyaları”

Elmi rəhbər:

akad. Ə.M.ABBASOV

Magistr proqramının rəhbəri:

akad. Ə.M.ABBASOV

Kafedra müdiri:

akad. Ə.M.ABBASOV

BAKİ - 2019

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. RƏQƏMSAL XÜSUSİ İQTİSADİ ZONALARIN	
NƏZƏRİKONSEPTUAL ƏSASLARI.....	6
1.1. İqtisadiyyat elmində və dünya iqtisadiyyatı proseslərində XİZ-rə dair elmi-nəzəri baxışlar və onların konseptual mahiyyəti.....	6
1.2. XİZ-in fəaliyyətinin və təşkilinin metodoloji cəhətləri	21
1.3.XİZ-in dünya iqtisadiyyatında rolu.....	29
II FƏSİL. İQTİSADİ İNKİŞAF PROSESLƏRİNDƏ XİZ-in TƏTBİQİNİN	
QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	37
2.1.İqtisadi inkişaf proseslərində XİZ-dən istifadənin səmərəliliyi.....	37
2.2. XİZ-dən effektivli istifadə edilməsində dünya təcrübəsi.....	43
2.3. Qloballaşma və iqtisadi transformasiyalar şəraitində XİZ-in tətbiqini şərtləndirən amillər.....	48
III. FƏSİL. RƏQƏMSAL XÜSUSİ İQTİSADİ ZONALARIN	
AZƏRBAYCANININ İQTİSADİYYATINA İNTEQRASIYASI PROSESLƏRİ	
.....	56
3.1. İnformasiya texnologiyalarının xüsusi iqtisadi zonalarda yeri	56
3.2. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsində Xüsusi İqtisadi Zonaların tətbiqinin zəruriliyi və informasiya texnologiyalarının tətbiqi.....	62
NƏTİCƏLƏR VƏ TƏKLİFLƏR.....	68
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	71
PE3IOME.....	75
SUMMARY.....	76

GİRİŞ

İnformasiya texnologiyalarının cəmiyyətin bütün təbəqələri tərəfindən inkişafı və geniş tətbiqi dünya inkişafının qlobal tendensiyasıdır. İnformasiya texnologiyalarından istifadə vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması, onun dünya iqtisadi sistemində inteqrasiya imkanlarının genişləndirilməsi üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqat iş XXI əsrdə aktual mövzulardan olan – “Rəqəmsal xüsusi iqtisadi zonalar və onların inkişaf perspektivləri” mövzusunə həsr edilmişdir.

Dünya iqtisadiyyatının informasiyalaşdırılması-qlobal telekommunikasiya şəbəkələrinin yaradılması, internetin inkişafı, yeni texnologiyaların, proqram təminatının və yüksək texnologiyalı avadanlığın hazırlanması, dünya İT xidmətləri bazarının inkişafı qloballaşmanın xarakterini və onun inkişaf tempini müəyyən etmişdir.

Mövzunun aktuallığı: Mövzunun aktuallığını bir sıra amillər əsaslandırmaq olar.

Birincisi, dünya iqtisadiyyatında artan rəqabət və müvafiq inkişaf alətlərinin axtarışı şəraitində müxtəlif növ xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması iqtisadiyyatın artım qütblərinin formalaşmasına yalnız məhsulların ixracı və idxalında deyil, həm də sənaye-istehsal komplekslərinin və innovativ inkişaf sahələrinin yaradılmasında da kömək edir.

İkincisi, son onilliklərdə bu və ya digər ölkənin iqtisadiyyatının inkişafı üçün xüsusi iqtisadi zonalar mexanizmindən istifadənin fəallaşdırılması prosesini müşahidə etmək olardı. Əgər əvvəllər o, ixrac sahələrinin inkişafına, idxal və ixracın stimullaşdırılmasına istiqamətlənmişdisə, bu gün xüsusi iqtisadi zonaların iqtisadiyyatın bütün sahələrinə inteqrasiyası prosesi baş verir.

Beləliklə, xüsusi iqtisadi zonaların inkişafının 3 dalğasını qeyd etmək olar: xarici ticarətin stimullaşdırılmasına yönəlmiş zonalar, sənaye istehsalı üçün

investisiya və kapitalın cəlb edilməsinə və informasiya texnologiyalarına əsaslanan innovasiya potensialının inkişafına yönəlmiş zonalar.

Tədqiqat işinin obyektı: Bu tədqiqatın obyektı xüsusi iqtisadi zonalar və informasiya texnologiyalarının qarşılıqlı əlaqəsinin təhlilindən ibarətdir. İşdə üç əsas tip nəzərdən keçiriləcəkdir: azad ticarət zonaları, sənaye-istehsal (və ya sahibkarlıq) zonaları və texniki-tətbiqetmə zonaları (texnoparklar).

Tədqiqat işinin məqsədi: İnformasiya texnologiyalarının və xüsusi iqtisadi zonaların xüsusiyyətlərini öyrənmək, eyni zamanda xüsusi iqtisadi zonalarının işini optimallaşdırmaq üçün beynəlxalq təcrübəni təhlil etməkdən ibarətdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün qarşıya qoyulan vəzifələrin dairəsi müəyyənləşdirilib:

- "Xüsusi iqtisadi zonalar" anlayışını açmaq»;
- xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması məqsədlərini və onların risklərini müəyyən etmək;
- dünya iqtisadiyyatında xüsusi iqtisadi zonaların yaranmasının qısa tarixi retrospektivi təqdim edilsin;
- xüsusi iqtisadi zonaların təsnifatını təqdim etmək;
- informasiya texnologiyalarının xüsusi iqtisadi zonaların sosial-iqtisadi vəziyyətinə təsirinin dərəcəsini qiymətləndirmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

İşdə son 5-10 il ərzində bir çox məqalə və monoqrafiyalar buraxılmışdır ki, burada mövzu üzrə problemlər və xüsusi iqtisadi zonaların perspektivləri təsvir edilmişdir.

İşin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti Azərbaycan regionlarının və dünya ölkələrinin innovasiya sistemlərinin inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və xüsusi iqtisadi zonaların fəaliyyətinin monitorinqi üçün təklif olunan yanaşmaların tətbiqi imkanından ibarətdir.

Tədqiqat mövzusunun inkişaf dərəcəsi. Problem innovasiya prosesi, innovasiya sistemlərinin inkişafı işlərində araşdırılır. Mövzu yerli və xarici alimlər:

A.S.Əliyev, N.Ələkbərov, F. Qlisin, O. Q. Qoliçenko, İ. M. Baş, L. K. Quriyevaya, V. A. Demidova, K. A. Razdkina, A. V. Zvereva, G. İtskovitsa, V. Kalyujnogo, N. D. Kondratyeva, K. Koşatski, F. Kuka, B.-A. Lundvalla, R. A. Musayeva, A. N. Anasini, E. M. Primakov, E. I. Romanyuk, K. Freimena, G. Fuchsa, Ci.A. Şumpeter və başqaları.

İşin nəticələri: İnformasiya texnologiyalarının sənaye parklarının xarakteristikası və onların ərazilərin innovativ inkişafının iqtisadi karkasının dayaq nöqtələri kimi rolu verilmiş; yerli iqtisadiyyatda innovasiya fəaliyyətinin aşağı nəticələri empirik şəkildə təsvir edilmişdir; məhdud məhsuldarlığın səbəbləri açıqlanmış və sənaye parklarının uğurlu inkişafının ilkin şərtləri müəyyən edilmişdir.

Məkan inkişafının, fəaliyyətinin problemlərinin tədqiqi xüsusi iqtisadi zonalara və innovasiya infrastrukturuna həsr olunmuş tədqiqatlardan geniş istifadə olunmuşdur.

İşdə məntiqi, müqayisəli, tarixi analiz, ekspert qiymətləndirmələri, həmçinin iqtisadi-riyazi modelləşdirmə və iqtisadi-statistik analiz metodlarından istifadə olunmuşdur. Regional innovasiya sistemlərinin yaradılması və fəaliyyətinin çoxaspektli əks etdirilməsində ifadə edilən iqtisadi hadisələrin, proseslərin tədqiqinə sistemli yanaşma tətbiq edilmişdir.

İşin strukturu: Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 75 səhifəni özündə əks etdirir.

I FƏSİL. RƏQƏMSAL XÜSUSİ İQTİSADİ ZONALARIN

NƏZƏRİKONSEPTUAL ƏSASLARI

1.1. İqtisadiyyat elmində və dünya iqtisadiyyatı proseslərində XİZ-rə dair elmi-nəzəri baxışlar və onların konseptual mahiyyəti

Müasir elmi ədəbiyyatda regionun iqtisadi çərçivəsi bir-birinə bağlı olan ərazi alt sistemlərinin məcmusu kimi nəzərdən keçirilir ki, bu sistemlərin fəaliyyəti regional məkanın müəyyən təşkilini və strukturlaşdırılmasını təmin edir, onun bütövlüyünə kömək edir. Bu zaman karkasın keyfiyyəti, onun davamlılığı, müxtəlif növ inteqrasiya olunmuş strukturların rolunda çıxış etdiyi istinad nöqtələri (bəzi qovşaqlar) ilə müəyyən edilir. Belə strukturların sırasına, ənənəvi olaraq, qruplar, şəbəkələr, iri inteqrasiya olunmuş sənaye strukturları, sənaye zonaları və parklar aiddir. Lakin müasir Rusiya şəraitində belə strukturlar tez-tez yüksək resurs potensialına malikdirlər, güclü rəqabət təzyiqinin olmadığı halda, yerləşmə regionlarında innovasiya fəaliyyəti göstəricilərinin nəzərəcarpacaq dərəcədə artması olmadan onların uğurla fəaliyyət göstərməsini mümkün edir. .

İşin məqsədi müsbət innovasiya dinamikasının təmin edilməsi, sənaye şirkətlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması və regional təsərrüfat sistemlərinin sosial-iqtisadi inkişafının məhdudlaşdırıcı amillərin və sənaye parklarının inkişafının prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Sənaye parklarının potensial olaraq yüksək effektivliyi ərazinin innovativ inkişafı və dayanıqlı iqtisadi karkasın qurulması üçün stimulların təmin edilməsi kontekstində hələ ki, müasir şəraitində kifayət qədər realizə olunmamışdır. Hazırda sənaye parklarının inkişafı təkcə onların regional səviyyədə yaradılmasının əsaslılığının artırılması və təsərrüfat subyektləri səviyyəsində effektiv menecment sisteminin formalaşdırılması ilə deyil, həm də dünya texnoloji meylləri və informasiya mübadiləsi rolunun gücləndirilməsində, "ağıllı" və ekoindustrial

parkların modellərinin yayılmasında özünü göstərən analoji strukturların inkişaf xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla bağlı olmalıdır. Nəticələrin tətbiqi sahəsi: tədqiqatın nəticələri iqtisadiyyatın rəqəmləşdirilməsi şəraitində mezo və mikro səviyyəli sənaye parklarının inkişaf konsepsiyalarının, strategiyalarının və proqramlarının işlənilib hazırlanması, dövlət innovasiya, məkan və sənaye siyasətinin prioritet və tədbirlərinin əsaslandırılmasında istifadə edilə bilər.

Rəqəmsal iqtisadi zonaların yaradılmasını iqtisadi eksperimentlər sırasına aid etmək olar.

Beləliklə, xüsusi (sərbəst) iqtisadi zona — xarici investisiyalı əcnəbi sərmayədarlar və müəssisələrin, eləcə də yerli müəssisələrin və vətəndaşların təsərrüfat fəaliyyətinin xüsusi rejimi və xüsusi güzəştli şərtləri müəyyən edilən ərazidir. Harada yerləşməsindən və yaradılmasında məqsədindən asılı olmayaraq, istənilən İƏİT dövlət ərazisinin ayrılmaz hissəsi olaraq qalır. Ərazisində zonanın yaradıldığı dövlətin suverenliyinə və onun suveren hüquqlarının həyata keçirilməsinə toxunulmur. Bu o deməkdir ki, İƏİT- siyasi deyil, təsərrüfat təhsilləridir, dövlət hakimiyyəti orada hakimiyyət və idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Yanlış fikir yayılıb ki, zonalar yaradılarkən dövlət ərazisinin hansısa bir hissəsi icarəyə veriləcək, hətta xarici dövlətlərə, yaxud firmalara satılacaqdır.

Lakin məsələ bundadır ki, iqtisadi ədəbiyyatda zonalara tətbiq edilən zaman anklavlar haqqında danışılanda bu termin dövlət-hüquqi və beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında istifadə olunan məna daşımır. Burada söhbət məhz dövlətin daxilində qalmaqda davam edən xüsusi, sırf iqtisadi zonadan gedir.

İƏT-də təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətini tənzimləyən xüsusi qanunvericilik aşağıdakı məsələləri əhatə edir: gömrük tənzimlənməsi, vergiqoyma, lisenziyalaşdırma, viza rəsmiləşdirilməsi, bank fəaliyyəti, əmlak və girov münasibətləri (o cümlədən torpağa mülkiyyət hüquqlarına aid), güzəştlərin verilməsi, sərbəst zonanın idarə edilməsi. İƏİT-də müəyyən spesifikliyə əmək və sosial qanunvericilik aktları da malik ola bilər.

Xüsusi iqtisadi zonaların aşağıdakı xarakterik xüsusiyyətlərini qeyd etmək mümkündür:

A) müxtəlif növ güzəşt və stimulların, o cümlədən:

- xarici ticarət (ixrac-idxal rüsumlarının azaldılması və ya ləğv edilməsi, xarici ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin sadələşdirilmiş qaydası);

- konkret fəaliyyət növlərinin vergi stimullaşdırılması ilə bağlı fiskal. Güzəştlər vergi bazasına (mənfəət və ya gəlir, əmlakın dəyəri və s.), onun ayrı-ayrı komponentlərinə (amortizasiya ayırmaları, əmək haqqı xərcləri, ETTKİ və nəqliyyat), vergi dərəcələrinin səviyyəsinə, vergidən daimi və ya müvəqqəti azadolma məsələlərinə toxuna bilər;

– həm birbaşa formada – büdcə vəsaitləri və preferensial dövlət kreditləri hesabına, həm də dolaylı yolla-kommunal xidmətlərin qiymətlərinin aşağı olması, torpaq sahələrindən istifadəyə görə icarə haqqının azaldılması və s. kimi subsidiyaların müxtəlif formalarını özündə əks etdirən maliyyə vəsaitləri.

-müəssisələrin qeydiyyat prosedurlarını, xarici vətəndaşların Giriş-çıxış rejimini sadələşdirən inzibati prosedurlar.

Güzəştlərin tətbiqi nəticəsində İƏT-ə mənfəət norması 30-35%, bəzən isə daha çox olur: məsələn, transmilli şirkətlər Asiya İES-də orta hesabla ildə mənfəətin 40% -ni alırlar. Əsaslı şəkildə azaldılır (2-3 dəfə), kapital qoyuluşlarının geri qaytarılma müddəti (bu müddətlər 3-3, 5 ildən çox olmamaqla EEA üçün normal sayılır).

B) geniş iqtisadi spektrdə müstəqil qərarlar qəbul etmək hüququna malik olan zonanın lokal, nisbətən ayrıca idarəetmə sisteminin mövcudluğu;

C) mərkəzi dövlət hakimiyyəti tərəfindən hərtərəfli dəstək.

İƏİT – in yaradılması ayrı-ayrı ərazilərin və regionların iqtisadiyyatının inkişafının bir qayda olaraq, konkret prioritet iqtisadi vəzifələrin həllinə, strateji proqram və layihələrin reallaşdırılmasına yönəlmiş səmərəli istiqamətidir. Bununla yanaşı, təcrübə göstərir ki, İƏİT-də quraşdırılan güzəşt sistemi kifayət qədər fərddir və onun ərazisində həyata keçirilən proqramlarla sıx bağlıdır. Dünya təsərrüfat

təcrübəsinə əsasən, İƏT-in yaradılması zamanı bəyan edilən ilkin məqsəd və vəzifələr faktiki inkişaf nəticəsində baş verənlərlə, demək olar ki, həmişə üst-üstə düşür.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün istehlakçıların müvafiq məhsul və xidmətlərə olan tələbatının ödənilməsi üzrə tədbirlər sistemini özündə birləşdirən marketinq fəaliyyətinin səmərəli aparılması məsələsi kifayət qədər aktualdır. İqtisadi obyektlərin marketinq fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin edən amillərdən biri informasiya texnologiyalarının geniş spektrinin tətbiqidir ki, onların arasında iki istiqamət ayrılmalıdır. Birinci istiqamətin inkişafı üçün əsas şərt ondan ibarətdir ki, elektron kommərsiya və elektron biznesin firmaların, korporasiyaların və bankların təcrübələrinə tətbiqi ilə əlaqədar kommərsiya və maliyyə əməliyyatlarının, tərəfdaş və müştərilərlə münasibətlərin aparılması, biznes strategiyalarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi, rəqabət üstünlüklərinin formalaşdırılması xarakterində dəyişikliklər baş vermişdir. Bu hadisələr bilavasitə ənənəvi marketinq yanaşmalarına təsir göstərir, onların mahiyyətini dəyişdirir, modernləşməni stimullaşdırır. Burada çox əhəmiyyətli olur:

- müəssisənin fəaliyyətində müxtəlif növ marketinq informasiya sistemlərinin tətbiqi;

- marketinq informasiya resurslarından və marketinq fəaliyyətinin aparılması üçün internet texnologiyalarından istifadə;

- virtual marketinq məkanının imkanlarının araşdırılması;

- elektron ticarətin aparılması prinsiplərinin və metodlarının mənimsənilməsi;

- marketinq informasiya sistemlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üsullarının müəyyən edilməsi.

Həm marketoloqlar, həm də müəssisə rəhbərləri tərəfindən diqqət tələb edən ikinci istiqamət müəssisənin taktiki və strateji idarəçiliyinin dəstəklənməsinə yönəlmiş marketinq fəaliyyəti və marketinq tədqiqatları üçün funksional proqram təminatından istifadə olur.

Marketinq fəaliyyəti və marketinq tədqiqatları üçün proqram təminatının yaradılmasının müasir texnologiyaları marketoloqun demək olar ki, bütün funksional

vəzifələrinin avtomatlaşdırılmasını təmin edən proqram məhsullarını məhsulun təşviqi üzrə tədbirlərin planlaşdırılmasından və onların yerinə yetirilməsinə nəzarətin bazarın müxtəlif seqmentlərində şirkətin rəqabətqabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsindən qabaq həyata keçirilməsinə imkan verir. Azad iqtisadi zonaların yaradılması və təşəkkülü XX əsrin ikinci yarısında dünya iqtisadiyyatında baş verən ən görkəmli institusional yeniliklərdən biri hesab olunur. Əksər ölkələrdə azad iqtisadi zonalar prioritet vəzifələrin bağlanması, strateji proqramların və planların həyata keçirilməsinə kömək edib. Dövlət innovasiya sisteminin səmərəliliyi birbaşa innovativ infrastrukturların formalaşmasının xassələrindən və məhsuldarlığından, infrastruktur obyektlərinin (elm və təhsil müəssisələrinin, biznes-inkubatorların, texnoparkların, xüsusi maliyyə zonalarının və s.) inteqrasiyasının dərəcəsindən asılı olacaq.

İqtisadi informasiya sistemi-məlumatların təhlili və idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün mütəxəssislər tərəfindən tətbiq olunan informasiya mübadiləsinə həyata keçirən informasiya, Sistem və vasitələrin məcmusudur. Müvafiq riyazi aparatın inkişafı və yeni proqram vasitələrinin yaranması, onlardan bu sahələrdə istifadə edilməsi, maşın təlimi və süni intellekt avtomatlaşdırılmış informasiya idarəetmə sistemlərinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Ənənəvi idarəetmə sistemlərinə əlavə olaraq, onlar iqtisadi-riyazi modelləri və onların qurulması üçün proqram vasitələrini, məlumatların böyük həcmdə yığılmasına və işlənməsinə imkan verən mərkəzləşdirilmiş məlumat anbarlarını daxil etməyə başladılar. Təsərrüfat fəaliyyətinin canlandırılmasının effektiv yollarından biri regional inkişafın gücləndirilməsi üçün prioritet alət kimi AİZ-lərin inkişafının stimullaşdırılması, konkret regionlarda innovativ və investisiya cəlbediciliyinin artırılmasına yönəlmiş bir sıra investisiya stimullarının yaradılması ola bilər. Bunun üçün onların fəaliyyətinin üstünlüklərinin və çatışmazlıqlarının tənqidi təhlili əsasında zonaların formalaşması və inkişafı üzrə mövcud dünya təcrübəsindən istifadə etmək, onların inkişaf qanunauyğunluqlarını, onların yaradılması və fəaliyyət göstərməsinə səmərəli

yanaşmaları müəyyən etmək lazımdır. Bu alətin tətbiqi ilə bağlı təşkilati-iqtisadi məsələ kifayət qədər araşdırılmamışdır.

Azad iqtisadi zonaların yaradılması ayrı-ayrı ərazilərin və regionların iqtisadiyyatının inkişafının təsirli istiqamətidir. Bir qayda olaraq, konkret prioritet iqtisadi məsələlərin həllinə, strateji proqramların və layihələrin gerçəkləşdirilməsinə istiqamətlənib. Bu zaman azad iqtisadi zonalarda quraşdırılan güzəşt sistemi kifayət qədər fərdi olmalı və onun ərazilərində reallaşdırılan proqramlarla sıx bağlı olmalıdır.

Dünya praktikasında azad iqtisadi zonaların bir çox növləri mövcuddur. Qarşıya qoyulan vəzifələrdən asılı olaraq onlar ixrac istehsalının genişləndirilməsinə, daxili bazar üçün istehsalın stimullaşdırılmasına, o cümlədən idxal əvəzlənməsinə, yaxud hər hansı yeni ixtiraların tətbiqinə və inkişafına yönəldilə bilirlər. Bu vəzifələrə uyğun olaraq, onları ticarət, istehsalat və texniki-tətbiq tipli zonalara, həmçinin kompleks növlərə bölmək olar.

Azad iqtisadi zonalara iqtisadiyyatın idarə edilməsinin yeni mexanizmlərinin sınaqdan keçirilə biləcəyi respublikanın investisiya siyasətinin elementləri, iqtisadiyyatın innovasiya, resurs qənaət, sosial-yönümlü xarakterini müəyyən edən prioritet sahələrin və istehsalatların inkişafına investisiyaların cəlb edilməsi imkanları kimi də baxılır.

Hazırda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar uzunmüddətli perspektivə yönəlib. Azad iqtisadi zonalara gəldikdə isə, özəl kapitalın fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması iqtisadiyyata əlavə investisiyaların cəlb edilməsinə, birbaşa effektə və qısamüddətli perspektivdə yaxşı nəticələrə gətirib çıxara bilər. Daxili və xarici bazarlarda xarici dövlətlərlə rəqabət aparmağa imkan verən şərtlər əsasında dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə inteqrasiyasının yollarından biri xüsusi iqtisadi zonalar İnstitutunun (bundan sonra – XİZ) istifadəsi ola bilər. Sərbəst iqtisadi zona altında gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və uyğunlaşdırılmasına dair Beynəlxalq Konvensiyaya uyğun olaraq, orada yerləşdirilmiş malların gömrük ərazisindən kənarında olan və adi gömrük nəzarətinə tabe olmayan idxal gömrük rüsumları və vergilərin tutulması baxımından baxıldığı dövlət ərazisinin bir hissəsi başa düşülür.

Tədris və elmi ədəbiyyatda "azad iqtisadi zona" anlayışına daha geniş şərh verilir. M. Boquslavskinin tərifinə görə, " beynəlxalq təcrübədə azad iqtisadi zonalar dedikdə, konkret iqtisadi və digər məsələlərin həlli üçün xarici müəssisələrin fəaliyyəti üçün xüsusi əlverişli şərait yaradıldığı dövlətlərin ayrıca əraziləri başa düşülür ". B. M. Smitiyenko hesab edir ki, " azad (xüsusi) iqtisadi zona dedikdə, təsərrüfat, xarici ticarət, investisiya fəaliyyətinin xüsusi, güzəştli rejimi olan dövlətin ərazisinin (iqtisadi məkanın) bir hissəsi başa düşülür ". AİZ-lərin elmi əsərlərində daha geniş tərfi V. E. verir. "AİZ – lərin xarici iştirakçıların təsərrüfat (İstehsalat-Kommersiya, sahibkarlıq) fəaliyyətini təşviq edən xüsusi güzəştli xarici ticarət, gömrük, investisiya, valyuta-maliyyə və vergi rejimləri olan milli ərazinin bir hissəsi, xarici sərmayədarların cəlb edilməsi, xarici investisiyaların və qabaqcıl xarici texnologiyaların cəlb edilməsi" hesab edən baliqalkin. Hər şeydən əvvəl, xarici iqtisadi fəaliyyətdə istifadə olunan azad iqtisadi zonaların və "xüsusi iqtisadi fəaliyyət şəraiti olan təhsilin" - eyni kateqoriyalı xüsusi iqtisadi zonaların olub-olmamasını aydınlaşdırmaq lazım idi və ya hər halda söhbət iki müxtəlif Hüquq İnstitutundan gedir ki, onlardan biri investisiya, digəri isə xarici ticarət fəaliyyətinə tətbiq edilir.

Bu cür iqtisadi zonaların yaradılmasının xarici təcrübəsi göstərir ki, onların işarəsinə vahid yanaşma indiyə qədər formalaşmayıb. Xarici ölkələrdə rast gəlinən iqtisadi zonaların adlarının müxtəlifliyindən məlum şərti hissələrlə aşağıdakıları fərqləndirmək olar:

- yaradılması, ilk növbədə, bu regionun sosial-iqtisadi inkişafı üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsinə yönəlmiş azad iqtisadi zonalar;
- bu regionun iqtisadiyyatına, ümumiyyətlə, investisiyaların cəlb edilməsi əsas məqsədi olan xüsusi iqtisadi zonalar, bu investisiyanın daxili və ya xarici investisiyalardır.

Sərbəst iqtisadi zonalar üçün ilk növbədə xarici investorlar üçün cəlbedici olan gömrük və digər xarici ticarət güzəştlərinin verilməsi səciyyəvidir. Xüsusi iqtisadi zonalar olduğu halda, daha çox xarici sərmayəçilər üçün cəlbedici iqtisadi rejimin yaradılmasına açıq-aydın diqqət yetirilmir. Dövlət sahibkarlıq fəaliyyətinin ümumi

güzəştli rejimini yaradır ki, onun istifadəçiləri həm milli, həm də xarici investorlar eyni dərəcədə ola bilərlər. Beləliklə, "xüsusi iqtisadi zona" anlayışının qanunvericilik baxımından möhkəmləndirilməsi zərurəti yaranmışdır.

Azad iqtisadi zonalar yaradaraq dövlətin qarşıya qoyduğu məqsədlər bircins deyil. Bəzi dövlətlər işsizliyin aradan qaldırılması, sosial-iqtisadi inkişafın aşağı səviyyəsi, həm istehsalçıların, həm də istehlakçıların maraqlarının qorunması ilə bağlı konkret regionların problemlərini onların köməyi ilə həll etməyə çalışırlar. Digər ölkələrdə azad iqtisadi zonalar ictimai maraqlarda inteqral iqtisadi mexanizm kimi, təsərrüfatçılıq və idarəetmənin qabaqcıl xarici təcrübəsinin səmərəli toplanması və yayılması, öz istehsalının rəqabət qabiliyyətinin artırılması vasitəsi kimi istifadə olunur.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin fəallaşması, ondan istehsalın intensivləşdirilməsi amili kimi geniş istifadə olunması birgə sahibkarlıq şərtlərinin bərabərhüquqlu olması və kapitalın cəlb edilməsi, işçilərin sosial maraqlarının qorunması deməkdir. İlk növbədə, bazar infrastrukturunun (banklar, rabitə, nəqliyyat), kiçik və orta müəssisələrin qısa qurğu və daxil olma müddəti olan, yüksək və sürətli təsiri olan fəal inkişafını təmin etmək üçün məhz bu vəzifələr zonaların formalaşmasının ilkin mərhələsində həll olunmalıdır.

XİZ-lərə malik olmaq istəyən və ya malik olan ölkələrin, demək olar ki, hamısı standart iqtisadi güzəştlər dəsti təklif etdiyinə görə, güzəştli rejimdən əvvəllər xaricə aparılmış xarici investisiyaların cəlb edilməsi və ya öz kapitalının repatriasiyası üçün əsas stimül kimi istifadə etmək istəyən ölkə digər ölkələrlə müqayisədə daha əhəmiyyətli güzəştlər təqdim etməlidir.

AİZ-nin fəaliyyətində innovativlik özünü, ilk növbədə, XİZ-də yeni istehsal və digər infrastrukturun yaradılması qaçılmaz olaraq konkret milli iqtisadiyyata xas olmayan istehsal üsullarını, ilk növbədə, sahibkarlıq formaları ilə bağlı olaraq gətirir. Maliyyə və istehsalat-satış fəaliyyəti başqa cür (bütün iqtisadiyyatdan fərqli olaraq) həyata keçirilir. XİZ-lər üçün bütün ölkə ilə müqayisədə onların ərazisində yaradılmış əlavə dəyərin istehsalı və paylanması ilə xüsusi iqtisadi münasibətlər xarakterikdir.

Bu münasibətlər ölkədə hakim olanlarla müqayisədə məqsədli şəkildə dəyişdirilmiş iqtisadi stimullar (vergi, valyuta, gömrük, pul-kredit və s.) sistemi ilə bağlıdır. Hal-hazırda kredit təşkilatları üçün proqram məhsulları bazarı həm funksional hissə, həm də texniki satışla fərqlənən, aparat platforması, sistem servisinin səviyyəsi, informasiyanın mühafizəsi metodları və s. kimi fəaliyyətlərin idarə edilməsi sistemlərinin geniş spektri ilə təmsil olunur.

Bank informasiya texnologiyalarının tətbiqinin əsas funksional istiqamətləri aşağıdakılardır:

* mühasibat uçotunun aparılması üçün informasiya texnologiyaları, hansılar ki, bankın apardığı bütün əməliyyatları müvafiq sürət və etibarlılıq dərəcəsi ilə emal etməyə, həmçinin bütün mühasibat və maliyyə hesabatlarını həyata keçirməyə imkan verməlidirlər. Onlar real bank sənəd dövriyyəsinə avtomatlaşdırmalıdırlar, yəni bütün proses elektron şəkildə həyata keçirilməlidir;

* idarəetmə və mühasibat məlumatlarının idarə edilməsi və təhlili üçün geniş imkanlar təmin etməli olan idarəetmə uçotu və strateji planlaşdırma üçün informasiya texnologiyaları. Bundan əlavə, sistem proqram məhsulları və instrumental vasitələrlə maliyyə və statistik təhlil üçün məlumat mübadiləsinə təmin etməlidir;

* informasiyanın ötürülməsi üçün informasiya texnologiyaları - banklararası müxtəlif elektron hesablaşma sistemləri, şöbələrin və filialların baş ofisi ilə elektron rabitə sistemləridir. Son zamanlar İnternet texnologiyaları vasitəsilə müştərilərə təqdim olunan yeni bank xidmətlərinin əhəmiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu problem, həmçinin, Online rejimində onlarla işləyən filialların inkişaf etmiş şəbəkəsi olan banklar üçün də aktualdır .

-bank informasiya texnologiyaları bankın işinin təşkilati-texnoloji yenidən qurulmasında, kredit təşkilatlarının yenidən qurulması və təkmilləşdirilməsi proseslərində mühüm rol oynayır.

Yaradılmış maddi nemətlərin əldə edilməsi, istifadə edilməsi və paylanması onların tək-cə şəxsi səviyyədə deyil, həm də sərhədlərarası səviyyədə mübadiləsinə tələb edir. Ölkələr arasında mübadilə əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin zəruriliyi

beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ayrıca iqtisadi kateqoriya kimi formalaşmasını şərtləndirmiş, həmçinin əmək bölgüsü əlaqələrin intensiv inkişafına və müvafiq olaraq ticarət, kapitalın hərəkəti, elmi və texnoloji biliklər, işçi qüvvəsi, informasiya sahəsində qarşılıqlı əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə gətirib çıxarmışdır. Əminliklə demək olar ki, Beynəlxalq əmək bölgüsü və onların səmərəli və düzgün istifadəsi zamanı beynəlxalq iqtisadi münasibətlər bütün iştirakçılar üçün qarşılıqlı faydalı ola bilər.

Açıq iqtisadiyyat prinsiplərinin həyata keçirilməsində mühüm cəhətlərdən biri də xüsusi (azad) iqtisadi zonaların yaradılmasıdır. Onların fəaliyyəti xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması və fəallaşdırılması ilə əlaqələndirilir. Xüsusi iqtisadi zonaların iqtisadiyyatı xarici dünyaya açıqlığın yüksək dərəcəsinə malikdir, gömrük, vergi və investisiya rejimi isə xarici və daxili investisiyalar üçün əlverişlidir.

Azad iqtisadi zonaların yaradılması ölkələrin iqtisadi siyasətində nisbətən yeni və perspektivli istiqamətdir. Dünyanın bir çox ölkələrində onlar özlərini xarici kapitalın cəlb edilməsi üçün effektiv mexanizm hesab ediblər ki, bu da iqtisadi dəyişikliklərin həyata keçirilməsi üçün investisiyalara kəskin ehtiyacı olan Rusiya üçün xüsusilə vacibdir. Seçilmiş mövzunun aktuallığı da məhz bununla müəyyən edilir.

Biznes-proseslərin reinjiniinqi dedikdə məqsəd kimi fəaliyyət göstəricilərinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılması olduğu halda, fundamental yenidən düşünmək və biznes-proseslərin radikal şəkildə yenidən planlaşdırılması başa düşülür: 1) xərclərin kəskin azalması; 2) xidmətin keyfiyyətinin artması; 3) müştəri xidməti sürətinin artması və s.

İnformasiyanın qorunması vasitələri informasiya sistemlərinin bir çox inkişaf etdiriciləri öz proqram məhsullarına daxil edirlər. Bundan başqa, ötürülən informasiyanın icazəsiz baxışdan və dəyişikliklərdən qorunmasını həyata keçirən müxtəlif müstəqil tərtibatçılar da mövcuddur.

Bütün AİZ-lərə xas olan və onlara xas olan daha bir yenilikçi xüsusiyyət isə öz sərhədlərinin bilavasitə və ya dolayısı ilə əlaqəli digər təsərrüfat sahələrinə, sahələrə,

ərazilərə yayılması və diffuziya xüsusiyyətidir. Bu xüsusiyyət ona görə yaranır ki, müəyyən ayrılığa baxmayaraq, AİZ həmişə milli təsərrüfat orqanizminin ayrılmaz hissəsi olaraq qalır. Ona görə də onların inkişafının bütün nəticələri milli iqtisadiyyata əks etdirilməlidir və mütləq öz əksini tapmalıdır. AİZ-lərin müsbət diffuz təsiri özünü XİZ-lərin ərazilərinin və sahələrinin dəyişilməsində, onlarda inkişaf etməkdə olan sahələrin dəyişdirilməsində, onları dünya səviyyəsinə yalnız texniki cəhətdən deyil, digər münasibətlərdə də cəlb etməkdə, bununla da təsərrüfatın, iqtisadi regionların və hətta digər ölkələrdə təkrar istehsal proseslərinin beynəlmilləşdirilməsində göstərir.

Yeniliklərin meydana gəlməsi və yayılması məsələlərinə ilk dəfə olaraq baxılmışdır. Onun yaratdığı "yeniliklərin diffuziyası" nəzəriyyəsində Şumpeter T. Hegerstrandın "innovasiyaların diffuziyası məkan prosesi kimi" işində inkişaf etmişdir. "Yeniliklərin diffuziyası" nəzəriyyəsinin əsası – elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin bazar iqtisadiyyatına "diffuzlaşdırılması" faktının tanınması, onların iqtisadi məkanda kortəbii yayılması. T. Hegerstrand böyümənin yayılma qanunauyğunluqlarını təsvir etmişdir: aparıcı iqtisadi rayonlardan - periferiya rayonlarına, yüksək tərtibatlı mərkəzlərdən - ikinci tərtib mərkəzlərə, böyük şəhərlərdən - ətraf rayonlara. Müəyyən AİZ-lərin inkişaf templəri əsasən dövlətin yaradılması zamanı aşağıdakı məqsədlərdən hansı məqsədlərin həyata keçirilməsindən asılıdır: elmi-texniki və onun əsasında iqtisadi tərəqqinin təmin edilməsi və ya ölkənin ayrı-ayrı regionlarının inkişaf dərəcələrinin uyğunlaşdırılması.

XİZ-lərin yaradılması və inkişafı məsələləri beynəlxalq ticarət və beynəlxalq əmək bölgüsü prosesləri ilə sıx bağlıdır ki, bu da hazırda iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrinin qloballaşması proseslərinin genişlənməsi baxımından xüsusilə aktualdır. Beynəlxalq ticarət göstəricilərinin aşkar artması aşağıdakı rəqəmlərlə xarakterizə olunur. Əgər XIX əsrin əvvəllərində dünya ixracının cəmi 1-2%-i dünya milli məhsulunun idisə, XX əsrin 50 - ci illərində dünya istehsalının təxminən 7% - nə, XXI əsrin əvvəllərində isə bəzi hesablamalara görə, artıq 17-20% - nə çatmışdır .

İnvestisiya kapitalı AİZ-da öz istehsalının təşkilini öz ekspansiyasının mühüm istiqaməti kimi nəzərdən keçirir, çünki AİZ-da verilən güzəştlər ona yüksək gəlir əldə etməyə imkan verir. AİZ - ə mənfəət norması orta hesabla 25-30%, Asiya AİZ -lərində isə 35-40% - dən çoxdur. Zonalarda kapital qoyuluşlarının qaytarılma müddəti 2-3 dəfə azdır. Qoyulan vəsait 3-3, 5 il ərzində ödənildikdə normal sayılır. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə AİZ vasitəsilə onların iqtisadiyyatına bütün xarici investisiyaların 30% - dən 80% - ə qədər daxil olur.

Hazırda "azad iqtisadi zonalar" anlayışının müəyyən edilməsinə müasir alimlərin müxtəlif yanaşmaları mövcuddur. Əksər alimlər müəyyən edirlər ki, AİZ ölkə ərazisinin başqa hissələrində tətbiq olunmayan güzəşt və stimül sistemindən istifadə edilən xüsusi rejimli milli iqtisadi məkanın bir hissəsidir, yəni bu, ilk növbədə coğrafi cəhətdən təsbit edilmiş ərazidir. Digərləri hesab edirlər ki, AİZ dünya iqtisadiyyatının mühüm İnstitutudur və beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın xüsusi formasıdır. Tərifə eyni yanaşma Azərbaycan Respublikasının tənzimləyici çərçivəsini ehtiva edir. Təhlil edilən anlayışların əsas fərqləndirici cəhəti AİZ-in yaradılması və həyata keçirilməsi məqsədlərinin müxtəlifliyidir. Bu anlayışlar iqtisadi sistemin müasir strukturunu və təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin aparılmasına əhəmiyyətli dərəcədə dəyişən yanaşmaları nəzərə almır. İnkişafın müasir mərhələsində qloballaşma, iqtisadi inkişaf templərinin daimi artımı, intellektual kapitalın yüksək əhəmiyyəti, kooperasiyanın yaratdığı sahibkarlıq fəallığının səviyyəsi və s.kimi amillər müəssisələrin fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir .

Həyata keçirilən məqsədlərdən asılı olaraq müxtəlif ölkələrdə müasir dünya praktikasında 25-dən çox çeşiddə müxtəlif AİZ-lərin yaradılmasına vaxt gedir. Vaxt keçdikcə AİZ sadə fəaliyyət formalarından AİZ-in ticarət tipi ucuz variantlardan daha intensiv və bahalı kapitalı olanlara (kütləvi və yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalı, xidmətlərin göstərilməsi) qədər inkişaf etmişdir.

Azad ticarət zonası	İxrac-istehsal zonaları	Texnoloji zonalar	Sərbəst bank zonaları
Sərhədyanı ticarət zonaları	İmport zonaları	Sənaye parkları	Pulsuz sığorta zonaları
Rüsumsuz ticarət mağazaları		Texnoparklar	İstirahət-turizm zonaları
Sərbəst gömrük zonaları və sərbəst anbarlar	Xarici zonalar	Şəhərlər	Dəniz zonaları
Kompleks AİZ		Beynəlxalq AİZ	
Azad sahibkarlıq zonaları, Qərbi Avropa, Kanada		Azad dünya ticarət zonası	
Xüsusi iqtisadi rayonlar və sahilyanı şəhərlər		NAFTA, MDB	
İnformasiya generasiya zonaları		Ümumi bazar	
Yamayka		Mercosur, Andes ümumi bazar	

Cədvəl 1. AİZ-lərin funksional növləri

Tarixən sübut olunub ki, AİZ növünün seçimi ölkənin iqtisadi inkişafı və iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə şərtlənir. İqtisadi inkişafın müxtəlif səviyyələrinə malik XİZ-lərin yaradılması vasitəsilə iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılması üçün müxtəlif növ XİZ-lərdən istifadə edilir. İqtisadi inkişafın müxtəlif səviyyələrində ölkələr XİZ-lərin müxtəlif növlərini tətbiq etməlidirlər ki, bu da gələcəkdə istehsal və elmi-texniki bazanın artması ilə daha yüksək nəsil AİZ-ə transformasiya edilə bilər, onları qəbul edən ölkələrin cari tələbatlarına "sataraq" edə bilər. E. Q. Popkovanın araşdırmasında sübut olunmuşdur ki, qloballaşma şəraitində inkişaf etmiş ölkələr öz maraqları üçün postindustrialdan informasiya cəmiyyətinə keçidin nəticələrini

reallaşdırır, inkişaf etməkdə olan ölkələrə köhnəlmiş texnologiyaların atılması şəklində mənfi nəticələri tərk edirlər ki, bu da onların iqtisadi inkişaf templərini ləngidir və iqtisadi artımın səfərbərlik-transformasiya növünü qoruyub saxlayır. Bundan başqa, yüksək texnologiyalı istehsalatlar inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə baha olan yüksək ixtisaslı əməkdən istifadəni nəzərdə tutduğuna görə xərclərin azaldılması üçün canlı əməyin sıxışdırılmaması, istehsalın ayrı-ayrı mərhələlərinin əmək səviyyəsinə görə daha ucuz olan ölkənin həddlərindən kənara köçürülməsi optimal hal kimi qəbul edilir. Təhlil aparılan Y. Konusları göstərir ki, nisbətən bahalı işçi qüvvəsi olan inkişaf etmiş ölkələr hissələri və komponentlərinin istehsalı və ixracı üzrə ixtisaslaşmağa meyllidir, işçi qüvvəsinin daha ucuz olduğu isə daha az inkişaf etmiş ölkələr idxal olunan hissələrdən son məhsulların yığılmasında ixtisaslaşır . Bu, sözsüz ki, bu ölkələrdə yaradılan AİZ tiplərinə də öz təsirini göstərir.

AİZ - lərin müxtəlif növlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində milli iqtisadiyyatların dünya təsərrüfatına inteqrasiyası prosesində XİZ-lərin müxtəlif növlərinin funksional imkanları və seçilmiş fəaliyyət sahəsinə uyğun şəkildə iştirak etməsi ilə bağlı A. M. Basenkonun dəlilləri ilə razılaşmamaq olmaz. Belə ki, ticarət-anbar zonaları xarici ticarət-nəqliyyat kommunikasiyalarının infrastruktur qovşaqları rolunu oynayır, qlobal logistika sistemlərinin formalaşmasında iştirak edir. Kapitalın transsərhəd hərəkətini Beynəlxalq Hesablaşmalar aparən maliyyə-bank mərkəzləri təmin edir. Milli iqtisadiyyatların dünya innovasiya texnologiyaları əsasında ixrac-istehsal zonalarına, elmi-texnoloji, elmi-innovasiya mərkəzlərinə, texnoparklara, texnosislərə və s.öz kommunikasiya funksiyalarını anbar tipli AİZ-lərin əksəriyyəti çoxfunksiyalı nəqliyyat-yük və anbar, habelə yük emalı və digər infrastruktur-servis xidmətlərinin təqdim edilməsi yolu ilə dünya Logistika şəbəkələrinin idarə olunması vasitəsilə daha fəal şəkildə həyata keçirirlər .

AİZ – lərin yaradılması-yeni istehsal və digər infrastrukturun yaradılmasına maliyyə yatırımları, onun üçün yad istehsal-satış fəaliyyəti üsullarının konkret milli iqtisadiyyata gətirilməsi, bütün iqtisadiyyatdan fərqli XİZ subyektlərinin fəaliyyətinin

maliyyələşdirilməsi üsullarından istifadə edilməsi ilə bağlı həmişə müəyyən riskdir. Riskin yüksək olmasına baxmayaraq, AİZ üçün beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın demək olar ki, bütün mümkün formalarda inkişafı səciyyəvidir ki, bu da yalnız AİZ-da müəyyən istehsal növlərinin inkişafına deyil, həm də səmərəli olmayan idarəetmə həlqələrinin, texnoloji zəncirlərin və s. aradan qaldırılmasına təkan verir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında xüsusi iqtisadi zonaların inkişaf perspektivləri, əsasən, EEA-nın fəaliyyətinin məsələlərini nəzərdən keçirən effektiv xüsusi qanunvericiliyin nisbətən qısa müddətdə formalaşması və inkişafından asılıdır. Bununla yanaşı, güzəştlərin həcmi artırmaq, infrastruktur quruculuğunu fəallaşdırmaq, zonalarda inzibatlaşdırma mexanizmlərini təkmilləşdirmək, Dövlət qərarlarının operativliyini artırmaq, daha çox funksiyaların yerlərə verilməsi və zonal siyasətin marketing tərkib hissəsi gücləndirmək lazımdır.

Xüsusi iqtisadi zonalar sahəsində mövcud problemlərin həlli ilə yanaşı, dissertasiya işində iki tamamilə yeni zona növü: klaster zonaları və xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması təklif olunur. Təklif olunan OEC növləri, onların düzgün təşkili və səmərəli inkişafı ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının yaxın gələcəkdə inkişafı üçün əhəmiyyətli bir amil ola bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə AİZ-nın əsasını təşkil etdiyi sürətli inkişaf mərkəzləri şəbəkəsinin yaradılması onların Azərbaycanda inkişaf konsepsiyasının vahid konsepsiyasına tabe olmalıdır. Bu konsepsiya, maksimum müsbət təsir əldə etmək üçün inkişaf etdirilməli olan OEC növləri və növlərini daha yaxşı başa düşməyə imkan verəcəkdir.

Düzgün selektiv yanaşma, sağlam iqtisadi pragmatizm və hakimiyyətin bütün səviyyələrdə məsul qərarları, eləcə də hazırda Zonalaşdırma siyasəti sahəsində mövcud olan problemlərin səmərəli həlli zamanı İƏİT son nəticədə iqtisadi artımın qütblərinə çevrilməlidir. Səmərəli xüsusi iqtisadi zonaların inkişafı ölkəmizin müasir bazar münasibətlərinə çevrilməsini sürətləndirməyə və onun beynəlxalq aləmdə mövqelərini gücləndirməyə kömək edəcəkdir.

Lakin başa düşmək lazımdır ki, İƏİT - in yaradılması ölkənin və ya müəyyən regionun inkişaf strategiyasının elementlərindən yalnız biridir. Bu, yalnız fəal struktur və regional siyasətin həyata keçirilməsi, xarici tərəfdaşlarla iqtisadi münasibətlərin inkişafı üçün səylərin tətbiqi ilə birlikdə mənə daşıyır.

1.2. XİZ-in fəaliyyətinin və təşkilinin metodoloji cəhətləri

İnformasiya Texnologiyaları uzun müddətdir ki, iqtisadi proseslərin avtomatlaşdırılması və səmərəliliyinin artırılması üçün bir vasitə kimi xidmət edir.

İnformasiya Texnologiyaları prosesləri, axtarış metodları, məlumatların toplanması, saxlanması, emalı, verilməsi, informasiyanın yayılması və bu kimi proses və metodların həyata keçirilməsi üsulları, məlumatların toplanması, saxlanması, emalı, ötürülməsi və istifadəsi funksiyalarını yerinə yetirərkən kompüter texnikası vasitələrinin tətbiqi üsulları və metodları; məlumatların toplanması, işlənməsi, saxlanması və yayılması üçün lazım olan resurslar. İnformasiya texnologiyaları sahəsi informasiya sistemlərinin yaradılması, inkişafı və istismarı ilə məşğul olur. İnformasiya sistemləri istifadəçilərdən tələb olunan məlumatların saxlanması, axtarışı və verilməsi üçün xidmət göstərir. İqtisadi informasiya sisteminin mahiyyəti müvafiq məlumatların işlənməsindən ibarətdir. Burada statistik, mühasibat uçotu, sığorta, kredit-maliyyə, bank fəaliyyəti, həmçinin kommərsiya fəaliyyətinin digər növləri fənn sahəsidir. Hal-hazırda iqtisadiyyatda informasiya texnologiyaları mövcuddur ki, bu da nəinki istənilən istifadəçi üçün əlçatandır, həm də sistemin ayrı-ayrı komponentlərinin layihələndirmə prosesini informasiyanın işlənməsi ilə birləşdirməyə imkan verir. Bu, elektron poçt, elektron ofis, cədvəlli və mətn prosessorları və s. ola bilər. Müasir dünyada qlobal şəbəkə və informasiya texnologiyaları ticarətlə birbaşa və ya dolayısı ilə bağlı istənilən fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün əsas yardımçı mexanizmlərdən biridir.

Xüsusi iqtisadi zonalar dünyanın bir çox ölkələrində öz effektivliyini sübut etmişdir. Ancaq bəzi yerlərdə bunlar baş tutmadı, yaxud da ki, uzun müddət ziyanla

qaldı. Bu cür halların baş verən siyasi, iqtisadi və təşkilati səbəblərə görə. Siyasi vəziyyətin kəskinləşməsi, siyasi böhranın hərbi mərhələyə keçməsi ölkədə sabitliyi pozur, xarici kapitalın axını və normal fəaliyyəti üçün imkan yaratmır. Əksinə, o, həmin ölkələrə gedir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat bütövlükdə inkişaf bazasıdır və bank, pərakəndə ticarət, nəqliyyat, energetika, təhsil, səhiyyə və s.kimi müxtəlif sahələrə təsir göstərir. Rəqəmsal texnologiyalar sosial qarşılıqlı təsir üsullarını, iqtisadi münasibətləri, institutları dəyişdirir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat (iqtisadi zona) sıx qarşılıqlı əlaqələrində vətəndaşların və cəmiyyətin həyatına təsir göstərən üç aşağıdakı səviyyədə təmsil olunur:

- konkret subyektlərin (mal, İş və xidmətlərin təchizatçıları və istehlakçıları) qarşılıqlı əlaqəsinin həyata keçirildiyi İqtisadiyyat bazarları və sahələri);

- bazarların və iqtisadiyyatın sahələrinin (fəaliyyət sahələrinin) inkişafı üçün kompetensiyaların formalaşdığı platformalar və texnologiyalar);

- platforma və texnologiyaların inkişafına şərait yaradan mühit, bazar subyektlərinin və iqtisadiyyat sahələrinin (fəaliyyət sahələrinin) səmərəli qarşılıqlı əlaqəsi və normativ tənzimləməni, informasiya infrastrukturunu, kadrları və informasiya təhlükəsizliyini əhatə edən mühit. Rusiyanın rəqəmsal iqtisadiyyatının inkişafı üçüncü və dördüncü sənaye inqilablarının əsas tendensiyalarına əsaslanır.

Müəssisələrin fəaliyyətində müasir rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etmək üçün əhəmiyyətli potensial var. Müasir hesablama texnikasından, proqram təminatından, ixtisaslı mütəxəssislərin mövcudluğundan istifadəyə diqqət yetirmək vacibdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, rəqəmsal texnologiyalar innovasiya proseslərinin sürətləndirilməsi üçün əhəmiyyətli potensiala malikdir, buna görə də firmanın rəqəmsal potensialının inkişafına sərmayə göstəriciləri müasir şəraitdə rəqabət qabiliyyətinin mühüm amilidir.

Ümumiyyətlə, Liberiya, Qvatemala və bu kimi digər ölkələri iqtisadi vəziyyəti azad zonanın fəaliyyəti üçün zəruri olan kifayət qədər maddi şəraitin olmadığı ölkələrə aid etmək olar. Məsələn Filippində, iqtisadi zonanın inkişaf etmiş

infrastrukturu üçün lazımi sayda işçi qüvvəsi yox hesab olunur. İqtisadi zonaların inkişafında hər cür təşkilati çətinliklər də az deyil: xarici kapitalın qeydiyyatı üçün mürəkkəb prosedurlar, ixtisaslı reklamların olmaması və bir sıra digər destruktiv amillər. XİZ-lərin yaradılmasının dünya təcrübəsinin öyrənilməsi Azərbaycanda AİZ-in effektiv institutunun formalaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin azad iqtisadi zonaların yaradılması ölkənin və ya müəyyən regionun inkişaf strategiyasının elementlərindən yalnız biridir. Bu, yalnız fəal struktur və regional siyasətin həyata keçirilməsi, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin inkişafı və beynəlxalq birlik ilə əməkdaşlıq hesabına sürətli artım qütblərinin yaradılması üzrə səylərin tətbiqi ilə birlikdə məna daşıyır. Milli iqtisadiyyatların dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına bütün növ azad iqtisadi zonalar kömək edir, lakin onların hər biri beynəlxalq bazarın müəyyən segmentində fəaliyyət göstərir. Bu zaman başa düşmək lazımdır ki, xarici investisiyaların axınına, iqtisadi inkişafın kəskin sürətlənməsinə avtomatik təminat verən ideal, bütün hallarda yararlı zonalar modelləri mövcud deyil. Ərazinin potensial imkanlarının qiymətləndirilməsi əsasında zonanın konkret modelinin seçimi aparılmalı, mövcud şəraitə daha uyğun investisiya rejimi formalaşdırılmalıdır. Zonaların yaradılması, əgər bu yolla bu və ya digər ərazilərin mövcud iqtisadi üstünlükləri həyata keçirilirsə: beynəlxalq iqtisadi mübadilə mərkəzlərinə yaxınlıq, elmi-texniki potensial, əmək resurslarının böyük kütlələrinin cəmləşməsidir. Satış bazarlarını genişləndirməyə imkan verən informasiya texnologiyalarının inkişafının təsiri altında müəssisələrin ərazi yerləşdirilməsinin əhəmiyyətinin azalması, xammal alış mərkəzləri və əmək resurslarını məsafədən işə cəlb etmək də az əhəmiyyət kəsb etmir.

Texniki-tətbiqi fəaliyyəti dedikdə, elmi-texniki məhsulların yaradılması və həyata keçirilməsi, onun sənaye tətbiqinə çatdırılması, o cümlədən təcrübəli partiyaların hazırlanması, sınaqdan keçirilməsi və həyata keçirilməsi, həmçinin proqram məhsullarının, məlumatların toplanması, emalı və ötürülməsi sistemlərinin, paylanmış hesablama sistemlərinin yaradılması və belə məhsul və sistemlərin tətbiqi və xidməti üzrə xidmətlərin göstərilməsi başa düşülür.

Texniki-tətbiq zonaları tədqiqat, layihə, elmi-istehsalat firmalarının kompakt ərazidə yüksək konsentrasiyası ilə xarakterizə və adətən universitetlərin bazasında və ya sənaye zonalarının yenidən qurulması yolu ilə yaradılmış xüsusi zonaların bir növüdür .

Texniki-tətbiq olunan zonalara daxildir: texnopolis, elmi parklar, texnoparklar.

Texniki-tətbiq olunan zonaların fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onların ərazisində böyük elmi-tədqiqat mərkəzi və ya universitet ətrafında cəmlənmiş müasir elmtutumlu firmalar formasında elmi və istehsalat-texnoloji fəaliyyət birləşir. Belə zonaların yaradılmasında məqsəd yeni yüksək texnologiyaların sənayeyə ötürülməsini sürətləndirmək, yeni iş yerlərini təmin etmək, regionda və ölkədə iqtisadiyyatı innovasiya proseslərinin fəallaşdırılması əsasında diversifikasiya etmək üçün bütün mövcud maddi və əmək resurslarını səfərbər etməkdir.

Bu zonanın iqtisadi strukturunda üstünlük təşkil etdiyindən asılı olaraq, onların üç növü vardır.

Birincisi innovasiya mərkəzidir. Bu, kiçik bir ərazidə yerləşən və əsasən kiçik, yeni yaradılmış şirkət üçün nəzərdə tutulmuş iqtisadi strukturdur.

İkincisi, əslində elmi parkdır.

Üçüncüsü tədqiqat parkıdır. Bu struktur çərçivəsində elmi-texniki yeniliklər yalnız texniki prototip mərhələsinə qədər işlənib hazırlanır. Belə parklarda sonuncuların prioritet inkişafı ilə sənaye şirkətləri, elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor müəssisələri birləşir.

Əgər bu sahədə dünya təcrübəsini təhlil etsək, son illər xüsusilə dövlət diqqət mərkəzinə çevrilmiş, məhz texniki-tətbiqetmə perspektivli qurumlar oldu. Bundan başqa, onlar dünyada ən geniş yayılmış ixrac-istehsal zonaları kimi azad iqtisadi zonaların təkamülünün ən yaxşı seçim formasına çevrilmişdir.

Onların elmi-texniki potensialının restrukturizasiyası təcrübəsi göstərdi ki, belə şəhərlər üçün ilkin olaraq innovasiya infrastrukturunun yaradılması xarakterikdir: aparıcı ali məktəblər, biznes inkubatorları, innovativ-texnoloji mərkəzlər yanında texnoparklar. Bu, şübhəsiz ki, perspektivli tendensiyadır.

Beləliklə, müəyyən etmək olar ki, "azad iqtisadi zonalar" – milli iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi çərçivəsində ümumi iqtisadi, sosial, elmi-texniki və digər məsələlərin həllinə kömək edən sahibkarlar üçün xüsusi iqtisadi şərait (rejimlər) fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikasının ərazisində innovasiya-investisiya fəaliyyətini həyata keçirən mürəkkəb təşkilatlanmış, kompleks iqtisadi sistemdir. Qeyd etmək lazımdır ki, müəlliflər AİZ – dən danışarkən xüsusi diqqət çəkirlər ki, bu, "kompleks iqtisadi sistemdir". Sistem dəqiq məhdud ərazi sərhədlərinə malik olmaya bilər, öz iştirakçılarının tərkibini dəyişə bilər və s. permanent sistemin fəaliyyətinin məqsədi qalır və onun özəyi əsas təsərrüfat subyekti şəklində qalır. Tədqiqatın gedişində müəyyən edilmişdir ki, dünya iqtisadiyyatında AİZ-in təşkilati-funksional strukturu müxtəlifdir və zonanın növünü müəyyən etmək kifayət qədər çətinidir, çünki onların əksəriyyəti başqaların xüsusiyyətlərinə malikdir. Bundan başqa, AİZ-ə institusional yanaşmaların zəif elmi inkişafı zonaların təsnifatının ümumi qəbul edilmiş metodologiyasının, beynəlxalq terminologiya ilə müəyyən edilmiş XİZ-lərin vahid tərifinin olmamasında özünü göstərmiş. Nəticədə, ekspertlər zonaları onların növləri və sayına görə fərqləndirə bilmirlər.

- rüsumsuz ticarətin nəqliyyat və anbar xidmətlərinin və ixrac məhsullarının inkişafı ilə birləşdirildiyi xarici ticarət zonalarına;

- innovasiya proseslərinə, yüksək texnologiyaların işlənilib hazırlanması və mənimsənilməsinə yönəldilmiş texnoloji parklar və texnosislər;

- qeyri-maddi intensiv istehlak mallarının (oyuncaqlardan elektronikaya qədər) ixracına yönəldilmiş kompleks istehsal zonaları;

- məhdud ərazilərdə qeydiyyat, vergiqoyma, bank sirləri və s. baxımından qeyri-rezidentlərin xarici valyuta ilə əməliyyatları üçün güzəştli şəraitin yaradıldığı offşor zonalar müəlliflərin fikrincə, təqdim olunan təsnifatlar innovasiya-investisiya tipli iqtisadiyyatın müasir inkişaf şəraitinə kifayət qədər uyğun gəlmir. Milli innovasiya sisteminin səmərəliliyi birbaşa innovasiya infrastrukturunun inkişafının keyfiyyətindən və effektivliyindən, infrastruktur obyektlərinin (elmogradlar, biznes-inkubatorlar, texnoparklar, xüsusi iqtisadi zonalar və s.) milli innovasiya sisteminin

strukturuna inteqrasiya dərəcəsiindən asılı olacaq. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı ərazilərin və Azərbaycan Respublikasının subyektlərinin innovativ inkişaf səviyyəsi eyni deyil və ayrıca götürülmüş regionların və ərazilərin innovasiya fəallığının səviyyəsiindən birbaşa asılıdır.

Birmənalı şəkildə müəyyən etmək mümkün deyil ki, bu və ya digər dövlət idarəetmə növü üçün hansı zona növü daha çox üstünlük təşkil edir. Lakin konkret qoyulmuş məsələlərin həlli üçün XİZ – lərin müəyyən tipinin yaradılmasını tövsiyə etmək tamamilə yerinə yetirilən vəzifədir. Belə ki, ticarət-anbar zonaları, o cümlədən xarici ticarət zonaları, sərbəst gömrük və rüsumsuz zonalar, sərbəst anbarlar əsasən infrastruktur qovşaqları, beynəlxalq ticarət və kommunikasiya mərkəzləri kimi çıxış edir, beynəlxalq logistika sistemlərinin formalaşmasında iştirak edirlər. Kapitalların transsərhəd hərəkəti prosesində servis və ofşor mərkəzləri daha fəal iştirak edirlər. Konkret ölkələrin və regionların iqtisadiyyatının innovativ texnologiyalar əsasında Ümumdünya sistemə tətbiqi ixrac-istehsalat və texniki-tətbiq olunan zonalara kömək edir. Dövlətlərin iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə bu zonalarda artıq mövcud olan AİZ-lərlə yanaşı, daha yüksək nəsil zonaları yaradılıb, həmçinin onların potensialının XİZ-lərin bir neçə növünə xas olan funksiyaların zonaya uyğunlaşdırılmasına gətirib çıxaran digər fəaliyyət sahələrinə tədricən yayılması baş verib.

Formasına görə onlar birgə sahibkarlıq zonaları, daha dəqiqi, xarici iştiraklı müəssisələrin yüksək konsentrasiyasına malik kompakt ərazilər olmalı idilər. Belə XİZ-lərin inkişaf etmiş elmi-texniki potensiala malik regionlarda Sovet texnologiyaları ilə xarici kapitalın birləşməsi əsasında elmtutumlu məhsulların istehsalı məqsədi ilə yaradılması nəzərdə tutulurdu. XİZ-də təsərrüfat-hüquqi güzəştlər yalnız xarici iştiraklı müəssisələr barəsində və SSRİ-də xarici investisiyaların tənzimlənməsi normaları ilə müəyyən edilən hədlərdə nəzərdə tutulurdu.

AİZ-lərin təşkil edilməsi niyyətinə ölkənin dünya təsərrüfat əlaqələrinə daha sürətlə daxil edilməsinə və ümumdövlət məsələlərinin həllinə imkan verən xarici iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarından biri kimi baxılırdı: milli istehsalın rəqabət

qabiliyyətinin artırılması, valyuta axınının həm mal və xidmətlərin ixracından, həm də xarici investisiyalardan artması, idxal məhsullarının alınmasına çəkilən xərclərin azaldılması, yeni məhsul və xidmətlərin istehsalının sürətlə mənimsənilməsi.

Yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmadan və hər hansı meyarların hazırlanması nəzərə alınmadan ayrı-ayrı ərazi qurumlarına preferensiyaların kütləvi şəkildə paylanması yeni zonal strukturların müstəqil yaranması dalğasına səbəb oldu. Azərbaycan hökumətində kütləvi təzyiq nəticəsində 1991-ci ildə 50-dən çox region AİZ ərazisində təhsil almağa nail olub. İƏİT-in dövlət tənzimlənməsinin köməyi ilə qarşıda duran və həll edilən əsas məqsəd və vəzifələr sırasına aid edilməlidir:

- ölkədə yaradılan, regionların və bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatının inkişafına kömək edən zonalar üçün prioritet layihələrin seçilməsi;

- formalaşdırılması, zəruri normativ-hüquqi və təşkilati-iqtisadi bazasının həyata keçirilməsi üçün abadlıq;

- İƏT-də həyata keçirilən sosial-iqtisadi proseslərin səmərəli və məqsədəuyğun xarakterinin təmin edilməsi;

- OEZ-in təsərrüfat mexanizminin bütün elementlərinin bir-birinə və istehsalda və paylanmada yaranan konyukturaya uyğunlaşdırılması;

- İƏİT-də qəbul edilən proqramların hər birinin reallaşdırılması üçün tələb olunan güzəştlərin bütün növlərinin əsaslandırılması və müəyyən edilməsi;

- regionun və bütövlükdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

EEA-nın qanunvericilik tənzimlənməsi prosesinin təkmilləşdirilməsi sayəsində xüsusi iqtisadi zonaların təşkili kursu Azərbaycan iqtisadiyyatının mühüm vəzifələrini həll etməyə imkan verəcəkdir:

- dövlət vəsaitlərinin məhdud cəlb edilməsi zamanı elmi tədqiqatların və işlənmələrin nəticələrindən istifadəni təmin edən innovasiya infrastrukturunun inkişafı üçün şəraitin yaradılması;

- texnologiyaların kommersiyalaşdırılması sahəsində fəaliyyət göstərən innovativ təşkilatların inkişaf mexanizmlərinin və stimullarının tətbiqi;

- elmi-texniki və sənaye sahələrində innovasiya fəaliyyəti üçün menecerlərin hazırlanması;
- iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə kapital qoyuluşlarının cəlb edilməsi;
- məhsulun rəqabət qabiliyyətliliyinin və istehsalın texniki səviyyəsinin artırılması, idxal olunan məhsulların öz istehsalı ilə əvəz edilməsi;
- yeni texnologiyalar və elmtutumlu məhsulların istehsalının mənimsənilməsi əsasında sənaye təşkilatlarının səmərəliliyinin artırılması;

XİZ-lərin yaradılması üzrə dünya təcrübəsinə baxarkən müəyyən edilmişdir ki, güzəştlər kompleksinin tətbiqi nəticəsində AİZ-ə mənfəət norması 30-35% təşkil edir ki, bu da investisiya layihələrinin qaytarılma müddətini 2-3 dəfə azaldır. Bu zaman güzəşt sistemi kifayət qədər fərddir və zonanın yeri və onun ərazisində həyata keçirilən proqramlar ilə birbaşa bağlıdır. Bundan başqa, dövlət hakimiyyəti orqanları XİZ administrasiyalarına və zona iştirakçılarına hərtərəfli dəstək verir. Eyni zamanda, AİZ-nin fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, investorlar üçün cəlbediciliyə görə vergi və gömrük güzəştləri yalnız üçüncü-dördüncü yerdədir. İkinci yerdə AİZ – in mühəndis, nəqliyyat və sosial infrastrukturunun dövlət vəsaiti hesabına yaradılması, birinci yerdə isə dostluq inzibatçılığı mühitinin yaradılması, AİZ-da dövləti təmsil edən şəxslərin dəqiq başa düşülməsi, müxtəlif icazələrin alınması, mülkiyyət hüquqlarının rəsmiləşdirilməsi və s. ilə bağlı münasibətlərin nə dərəcədə sadələşdiriləcəyi və s. yer alır.

Xaricdə xüsusi iqtisadi zonaların fəaliyyətinin nəticələrinin təhlili göstərir ki, innovativ layihələrin və şirkətlərin bütöv maliyyələşdirmə sistemini təşkil etmədən EEA-ya investisiyaların cəlb edilməsi mümkün deyil. Hesab olunur ki, onun yaradılmasına beynəlxalq təcrübədə tətbiq edilən maliyyə alətlərini hər bir konkret İƏİT-in xüsusiyyətlərinə uğurla uyğunlaşdırıla bilən aparıcı yerli bankları cəlb etmək daha məqsədəuyğun olardı. Xüsusi iqtisadi zonalar texniki-texnoloji innovasiyaların cəmləşməsini stimullaşdırmalı və təsərrüfatçılığın müasir bazar mexanizminin mənimsənilməsinə şərait yaratmalıdır. Onlar həmçinin ixracyönümlü və idxaledici istehsalı cəmləşdirməklə, xarici iqtisadi əlaqələri stimullaşdırmaqla, xarici

investisiyalar üçün təqdim etməklə öz spesifik rolunu yerinə yetirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bununla yanaşı, hesab olunur ki, bu cür sistemin fəaliyyət göstərməsindən iqtisadi effektin artması dövlət tərəfindən stimullaşdırma, zəmanət dəstəyi və İƏİT rezidentlərinin əməliyyatlarının tənzimlənməsinin çevik tətbiqinə səbəb olardı. Xüsusi iqtisadi zonalara müasir bazar iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsi kimi baxarkən onların rolunu və əhəmiyyətini şişirtməməliyik. İƏİT-in dünyanın bir çox ölkələrində fəaliyyət göstərməsi təcrübəsi onların milli iqtisadiyyatın inkişafına təsir imkanlarının məhdud olduğunu göstərir. Bazar iqtisadiyyatının mərhələli şəkildə tikintisi zamanı xüsusi iqtisadi zonalar uzun müddət iqtisadi məkana öz təsirini yayan "artım qütbləri" yox, "özündə əşya" olaraq qalacaq. "Geniş əhatəli" bazar iqtisadiyyatı quruculuğu metodu şəraitində müsbət sahibkarlıqdan başqa, çoxsaylı kriminogen elementi xüsusi iqtisadi zonalar cəlb etməyə bilməz.

1.3.XİZ-in dünya iqtisadiyyatında rolu

İnformasiya sistemləri iqtisadi proseslərinin avtomatlaşdırılmasına kömək edir. İqtisadiyyatın fəaliyyətinin maksimal səviyyədə effektivliyinə nail olmaq üçün bütün növ resursları rəşional idarə etmək lazımdır ki, bu da inkişaf etməkdə olan informasiya texnologiyaları sayəsində mümkündür. Geniş məlumat bazası resursların bölüşdürülməsi barədə vaxtında və düzgün qərar qəbul etmək üçün zəruri olan müəyyən məlumat toplusunu ehtiva edir və istifadəçiyə təqdim edir.

İT infrastrukturunu müəssisənin bütöv fəaliyyətini təmin edən Xidmətlər, şəbəkələr, texniki və Tətbiqi Proqram vasitələri, məlumat bazaları daxil olmaqla geniş inteqrasiya olunmuş sistemdir. Analitiklərin fikrincə, qlobal şəbəkənin inkişafı, sosial şəbəkələrin auditoriyasının, media resurslarının, internet-konfransların və mobil devaysların geniş yayılması ilə onların istənilən biznesə təsiri son dərəcə vacib olub. Ümumiyyətlə, bu gün potensial əhəmiyyətli İT alətlərinin siyahısı o qədər genişdir ki, əksər şirkətlərin top-menecmenti İT-nin biznes üçün istifadəsinə nəzarəti

tabeliyində olanlara vermək və ya bu seqmentin müstəqil şəkildə inkişaf etməsini təmin etmək üçün çox böyük cazibəyə malikdir.

Lakin, iqtisadiyyatda müasir İT sistemlərinin tətbiqinin bütün aşkar müsbət cəhətlərinə baxmayaraq, Rusiya sahibkarları İT texnologiyalarına müəyyən ehtiyatla yanaşır və tam informasiya sistemlərini tətbiq etməyə tələsmirlər, deməli, Rusiyada İT sistemlərinə tələbat sürətlə artmır. İnformasiya texnologiyalarının səmərəliliyinin artırılması vasitəsi kimi tətbiqi düşünülmüş şəkildə istifadə edilməlidir. İT-resurslardan istifadə və inkişaf etdirilməsi işçi heyətinin daimi ixtisasının artırılmasını nəzərdə tutur. Kompüter texnologiyalarının və qlobal şəbəkənin yüksək inkişaf sürəti ilə emal edilən informasiyanın həcmi dəfələrlə artır və nə qədər çox olarsa, operativ qərar qəbul etməyə ehtiyac da bir o qədər çoxdur və ya əksinə. Verilənlər bazası da dəyişikliklərə məruz qalır və sistemin özünün mürəkkəbliyi, bir qayda olaraq, artdığına baxmayaraq, istismar üçün daha rahat olur. Zaman keçdikcə, İnformasiya-Texnologiyaları və İnternetdən istifadə etmədən istənilən xarakterli maliyyə əməliyyatlarının sayı azalır.

İT sahəsində aparıcı ölkələr standartları müəyyənləşdirir və beynəlxalq iqtisadi arenada onun artımını stimullaşdırır. Rusiya istisna deyil, üstəlik, əsas tendensiyaları izləməyə, onlara uyğun gəlməyə və bu seqmentin liderlərindən geri qalmamaq üçün öz bazarını inkişaf etdirməyə çalışır. Təkcə yeni texnoloji ideyaların inteqrasiyası üçün açıq deyil, həm də bəzi sahələrdə xarici istehsalçılarla rəqabət aparmağa hazır olan ölkəmizdə bu istiqamət xüsusi diqqət tələb edir. Kapitalların beynəlxalq hərəkətinin artmasına, həmçinin malların və xidmətlərin beynəlxalq hərəkətinin liberallaşdırılmasına kömək edən şərtlərin məcmuuna azad (və ya xüsusi) iqtisadi zonaların yaradılması və fəaliyyəti aiddir.

Həqiqətən də, dünya təsərrüfatında kapitalın beynəlxalq hərəkətinin, həmçinin malların və xidmətlərin yerdəyişməsinin açıq-aşkar spesifikliyi olan anklavlar mövcuddur. Xüsusi iqtisadi statuslu zonaların, yəni azad (və ya xüsusi) iqtisadi zonaların (AİZ) yaranması XX əsrin son onilliklərində dünya iqtisadiyyatının xarakterik xüsusiyyətlərindən birinə çevrilmişdir.

Azad (xüsusi) iqtisadi zona dedikdə, təsərrüfat, xarici ticarət, investisiya fəaliyyətinin xüsusi, güzəştli rejimi olan dövlətin ərazisinin (iqtisadi məkanın) bir hissəsi başa düşülür. AİZ-lərin yaradılması ideyasının özü sadədir: əgər bu ölkə hər hansı səbəbdən hazırda öz iqtisadiyyatını xarici kapital üçün geniş (tam) kəşf edə bilmirsə (məsələn, idxal-əvəz kursu keçirilərkən, bu, müəyyən proteksionist tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir), konkret, daha çox və ya daha az yığcam ərazilər çərçivəsində dünya təsərrüfat əlaqələri üçün "özünü aç" bilər. Bu ərazilər (zonalar) çərçivəsində bütün ölkə ərazisindən daha əlverişli olan xüsusi (xüsusi), xarici investisiyalar üçün investisiya mühiti və güzəştli xarici ticarət rejimi yaradılır.

AİZ-in fəaliyyətinin düzgün təşkili maliyyə sisteminin aparıcı komponentlərinin dəqiq qarşılıqlı təsirinin mühüm şərti, rəqabətə davamlılığın formalaşdırılmasının vacib əsası hesab olunur, düzgün idarəetmə sayəsində əmək məhsuldarlığı və resursların tətbiqinin səmərəliliyi artır, mühüm rəqabət üstünlüklərinin xidməti üçün innovativ həllər olur. Bu zaman iqtisadi məkanın bir hissəsi kimi ayrıca müəssisə (və ya müəssisə qrupu) də çıxış edə bilər. Bu AİZ-lərin formalaşmasına sözdə funksional yanaşmadır. Lakin başqa yanaşma daha geniş yayılıb-ərazi nöqtəyi-nəzərindən XİZ kimi müəyyən edilmiş ərazidə yerləşən bütün müəssisələr xüsusi rejim alırlar.

Yerli iqtisadiyyatda və xarici ölkələrdə azad iqtisadi zonaların fəaliyyətinin aparılmış tədqiqinə əsasən müəlliflər tərəfindən effektiv innovasiya-investisiya AİZ-lərin yaradılması modeli, fərqləndirici xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla işlənib hazırlanmışdır. AİZ-lərin yaradılmasında təklif olunan modelin mühüm və birinci dərəcəli rolu AİZ-lərin yaradılması konsepsiyasına verilir, burada əsas məqamlar və səmərəli fəaliyyət şərtləri müəyyən edilir, zonanın nüvəsi, onun fəaliyyətinin məqsədi, investisiya sxemi və gözlənilən effekt müəyyən edilir. Təqdim olunan modeldə optimal nəqliyyat sxeminin yaradılmasına və mal (xidmət və ya resursların) tədarükçüdən istehsalçıya və istehsalçıdan istehlakçıya çatdırılması müddətlərinin azaldılmasına kömək edəcək logistika mərkəzi ayrılıb. AİZ-nin həyat dövrünün hər bir mərhələsində səmərəli idarəetmə innovasiyalı investisiya tipli gözlənilən iqtisadi effektə nail olunmasına gətirib çıxaracaq. Bu modelə təsərrüfatçılığın müasir

şərtlərinə cavab verən XİZ-lərin yaradılması üzrə bütün şərtlər daxildir. AİZ-lərin yaradılması zamanı əsas ideya innovasiya tipli iqtisadiyyatın inkişafının müasir şərtlərindən biri kimi internet saytlarına verilir. AİZ-da rezident şirkətlər üçün əsas üstünlük yalnız sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi rejimindən istifadə etmək imkanı deyil, ilk növbədə yaradılmış ümumi sahibkarlıq mühitinin resurslarından istifadə etməkdir, bu da müəssisələrə sağlam rəqabət yaradacaq və məhsulların satışının hədəf auditoriyasını axtarmaq imkanı yaradacaq. Bu cür yanaşma infrastruktur mallarının satış coğrafiyasını genişləndirməyə imkan verəcək, buna daha mükəmməl olan başqa bir alətə, qlobal iqtisadi sistemdə yeni rəqabət üstünlükləri verən biznesin səviyyəsinə nail olmağa imkan verən alət kimi baxmaq olar ki, bu da azad iqtisadi zona daxilində biznes proseslərinə təsir göstərə bilər

AİZ-ın əsas əlamətləri:

- * zonanın təsərrüfat, xarici ticarət, investisiya, valyuta-maliyyə münasibətlərində ölkənin qalan ərazisindən müəyyən dərəcədə ayrılığı;

- * malların idxalı və ixracı üzrə rüsumsuz və ya güzəştli rejim;

- * xarici investorlar üçün onların fəaliyyətinə hər hansı məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına qədər güzəştli iqtisadi fəaliyyət şəraitinin və maliyyə stimullarının yaradılması;

- * dünya bazarı ilə bütövlükdə milli iqtisadiyyatdan daha sıx əlaqələr mövcuddur.

Azad (xüsusi) iqtisadi zonalar həm çox kompakt, kiçik bir ərazidə (bu, ayrı — ayrı müəssisələrin və ya dutyfree mağazalarının tipik nümunəsi ola biləcək "nöqtə" zonalarıdır) yerləşə bilər, həm də öz miqyasına görə əhəmiyyətli olan sahəni tuta bilər-bir neçə yüz kvadrat kilometrədək və ya daha çox. Misal olaraq, Çində adlandırılan açıq şəhərləri göstərmək olar. XİZ bir millətdən olan əhalinin kompakt yaşadığı rayonlarda yaranırsa, separatçılıq meyillərinin yaranması təhlükəsi mövcuddur.

Hazırda dünyanın bir çox ölkələrində — bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə azad

(xüsusi) iqtisadi zonalar fəaliyyət göstərir. Hazırda dünyada təsərrüfat fəaliyyətinin xüsusi rejimi olan bir neçə min zona vardır.

XİZ-lərin yaradılması həm dövlət, həm də ölkə investorları və treyderlər üçün qarşılıqlı faydalı xarakter daşıyır. XİZ-in yaradılması ilə ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların genişmiqyaslı cəlb edilməsi bu vəzifələrin bağlanmasına dövlətin tələb olunmayan elmi-texniki potensialının hazırlanması, mənimsənilməsi, ixrac potensialının genişləndirilməsi və diversifikasiyası, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorlarında idxal əvəzləyici istehsalatların yaradılması, sahibkarlıq işi sahəsində sivil münasibətlərin hazırlanması və qurulmasının müasir forma və üsullarının mənimsənilməsi, infrastrukturun, nəqliyyat şəbəkəsinin və rabitə vasitələrinin formalaşması kimi məsələlərin həllinə kömək edir, əməksevər bölgələrə maliyyə yatırımlarının cəlb edilməsi. İncə investirlərin maraqları, öz növbəsində, mineral resurslara çıxış əldə etmək, potensial olaraq geniş bazara tətbiq etmə qabiliyyəti, nisbətən ucuz və ixtisaslı işçi qüvvəsinin tətbiq edilməsi, dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətliliyinə malik yeni növ məhsulların yaradılması üçün elmi araşdırmaların və texniki ixtiraların nəticələrindən istifadə etməkdən ibarətdir.

AİZ malların sərbəst və rüsumsuz gətirilməsini və aparılmasını təmin etmək üçün həmin ölkənin gömrük ərazisindən ayrılır. Burada tranzit və ya konsiqnasiya anbarları yaradılır (hansılara ki, mallar uzun müddət saxlanıla, qablaşdırıla və emal edilə bilər, sonra isə münasib vaxtda bu ölkənin daxili bazarına göndərilə və ya rüsum ödənilmədən xaricə aparıla bilər).

Bu növ AİZ-lərin fəaliyyəti əlverişli konyunktura yaranana qədər malların satışı ilə tələsməməyə, potensial topdan alıcılara məhsul nümayiş etdirməyə, daha az rüsumun ödənilməsi məqsədilə məhsulu emal etməyə və s. imkan verir.

İxrac sənaye zonaları (və ya ölkənin sərbəst ixrac zonaları). Bu cür zonaların məqsədi bu ölkədə ixracyönümlü müasir istehsalatların inkişafını təşviq etməkdir. Bu çərçivədə ixrac yönümlü istehsalatların inkişafına öz vəsaitlərini yatıran xarici (eləcə də yerli) investirlər üçün müxtəlif iqtisadi və maliyyə stimullarından istifadə olunur. Bu stimullar aşağıdakılardır:

* müvafiq son məhsulun istehsalının təşkili üçün həmin zonaya gətirilən maşınların, xammalın və komplektləşdirici məmulatların müəyyən müddətə vergilərdən və gömrük rüsumlarından azad edilməsi;

* müəyyən müddətə birbaşa xarici investisiyaların gəlir vergisinin ödənilməsindən azad edilməsi, həmçinin ölkədə xarici investorlar tərəfindən adətən ödənilən bütün digər birbaşa və dolaylı vergilərin ödənilməsi üçün güzəştli müddətin ("vergi tətilləri") və ya aşağı salınmış tariflərin verilməsi;

* investorların güzəştli kreditləşdirilməsi;

* güzəştli şərtlərlə torpaq, bina, sahə və nəqliyyat xidmətlərinin icarəyə verilməsi;

* belə zonada zəruri sosial infrastrukturun yaradılması;

* XİZ-də xarici investorların zonaya daxil olması məsələlərini həll etmək, müvafiq sənədləri tərtib etmək və s. hüququ olan səlahiyyətli inzibati qurumun yaradılması.

Bu cür zonaların yaradılması idxal-əvəzləşdirmə və müasir ixrac sənaye potensialının inkişafı proqramlarını reallaşdıran yeni sənaye ölkələri üçün səciyyəvi olmuşdur və indi də səciyyəvi olaraq qalır.

Sonda onu da qeyd etmək istərdim ki, XİZ-lərin yaradılması proseslərinin dövlət tənzimlənməsi XİZ-lərin idarəetmə orqanlarının yaradılması ilə məşğul olmalı, onlara müvafiq hüquq və səlahiyyətlər, həmçinin XİZ-də həyata keçirilən innovasiya-investisiya fəaliyyətinə görə məsuliyyət verilməlidir. Dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyəti olmalıdır (aerokosmik kompleks, nüvə energetikası və izotop istehsalı, cihazqayırma, proqram təminatının hazırlanması). XİZ-lərin yaradılması zamanı bir sıra problemlər mövcuddur ki, onların arasında bir sıra problemlər qeyd olunmalıdır: mövcud qanunvericilik aktlarının (hüquqi tənzimləmə problemləri) qeyri-kafiliyi; sosial-iqtisadi çətinliklər; xarici sərmayədarlarda yaranan bürokratik çətinliklər, kreditlər üzrə yüksək faiz dərəcələri; XİZ-lərin formalaşdırılmasının xarici təcrübənin aşağı bərc götürülməsi və s. Ümumilikdə azad iqtisadi zonaların səmərəli fəaliyyət

göstərməsi region və ölkə iqtisadiyyatının innovativ sərmayə inkişafına kömək edəcək.

Azad iqtisadi zona kifayət qədər şərti anlayışdır. Bu gün bu tərifin təxminən otuz şərhı var. Lakin, bütün terminlərdə malın zonaya güzəştli və ya rüsumsuz aparılması və gətirilməsi, ölkənin digər hissəsindən müəyyən qədər valyuta-maliyyə, ticarət, təsərrüfat baxımından ayrılma anlayışı tətbiq edilir. Dünya bazar sistemi ilə sıx əlaqə də göstərilir. Azad iqtisadi zonalar (AİZ) dünya təsərrüfatının mühüm İnstitutu, beynəlxalq inteqrasiyanın xüsusi forması hesab edilir. Sahibkarlar (yerli və xarici) üçün güzəştli şərtlər sənayenin inkişafına və kapitalın yatırılmasına kömək edir. Azad iqtisadi zonalar öz xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq təsnif edilə bilər. Bu, onların sonrakı tipləşdirilməsini ən əhəmiyyətli xüsusiyyətlərə uyğun olaraq formalaşdırmağa imkan verir. Azad iqtisadi zonalar (AİZ) dünya təsərrüfatının mühüm İnstitutu, beynəlxalq inteqrasiyanın xüsusi forması hesab edilir. Sahibkarlar (yerli və xarici) üçün güzəştli şərtlər sənayenin inkişafına və kapitalın yatırılmasına kömək edir. Azad iqtisadi zonalar öz xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq təsnif edilə bilər. Bu, onların sonrakı tipləşdirilməsini ən əhəmiyyətli xüsusiyyətlərə uyğun olaraq formalaşdırmağa imkan verir. Azad (xüsusi) iqtisadi zonanın formalaşdırılması müəyyən regionun və ya ərazinin iqtisadi strukturunun inkişafında çox təsirli istiqamət hesab edilir. Bir qayda olaraq, bu istiqamət müəyyən birinci dərəcəli məsələlərin həllinə, strateji layihələrin və proqramların yerinə yetirilməsinə yönəlib. Bununla yanaşı, azad iqtisadi ərazidə quraşdırılan güzəşt sistemi tam şəkildə fərdi olmalıdır. Bu sistemin reallaşdırılan layihə və proqramlarla sıx bağlılığı da az əhəmiyyət kəsb etmir. Bu gün xüsusi iqtisadi ərazilər (zonalar) dünya iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsi statusunu qəbul edir. Sərbəst iqtisadi zona qarşısında qoyulan vəzifələri nəzərə alaraq, mütəxəssislər ticarət, kompleks, istehsal sahələri, eləcə də texniki-tətbiq olunan növlərin və digər növlərin ərazilərini ayırırlar. Bu gün dünyanın yüz iyirmi ölkəsində belə sahələr mövcuddur. Bu zonalar böyük dərəcədə vətəndaşların məşğulluğunun artımını, ixrac istehsalının artırılmasını stimullaşdırır. Rusiyada mövcud olan azad iqtisadi zonalar tənzimləyici, inzibati, qanunvericilik sahəsinə kompleks

təkmilləşdirmələr aparmağa kömək edir. Ölkə ərazisində XİZ-lərin demək olar ki, bütün növləri yayılmışdır: Liman, texniki-tətbiqetmə və turizm-rekreasiya, sənaye-istehsalat və s. Beləliklə, işin gedişində: azad iqtisadi zonalar anlayışı, onların təsnifatı nəzərdən keçirilib; xüsusi iqtisadi zonalarda ayrı-seçkilik və əsas xüsusiyyətlər, habelə vergitutma mexanizminə baxılmışdır. Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunub.

II FƏSİL. İQTİSADI İNKİŞAF PROSESLƏRİNDƏ XİZ-in TƏTBİQİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1.İqtisadi inkişaf proseslərində XİZ-dən istifadənin səmərəliliyi

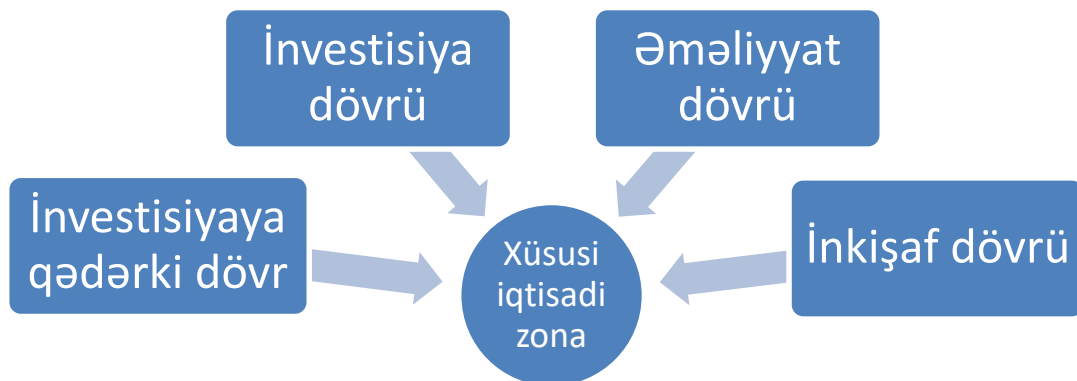
İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı ilə bağlı tək-cə kütləvi informasiya vasitələri deyil, həm də fərdi kommunikasiya vasitələri qloballaşır və dövlət sərhədləri ilə parçalanmaqdan imtina edirlər. Qlobal informasiya məkanı yaranır ki, bu da insan üçün dünya miqyasında informasiya almaq və yaymaq imkanı deməkdir.

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində dünya iqtisadiyyatının inkişafını müəyyən edən ən mühüm tendensiya qloballaşma prosesidir. Qloballaşma prosesi çoxfaktorlu prosesdir. Bununla yanaşı, qloballaşma prosesinin bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır ki, onlar təhlil üçün əlçatandır və lazımı şəkildə tədqiq edilə bilər.

Qloballaşma şəraitində tərəqqinin əsas hərəkətverici qüvvəsi informasiya mübadiləsinin bilik və texnologiyaları olur. Qloballaşma rəqabətin maksimal dərəcədə kəskinləşməsinə nəzərdə tutur, rəqabət mübarizəsində isə informasiyaya sahib olan, bilik istehsalına üstünlük verən və onlardan səmərəli istifadə etməyi bacaran qalib gəlir. Buna görə də mahiyyət etibarilə bilik iqtisadiyyatı olan "yeni iqtisadiyyat" ın tədqiqi kifayət qədər aktual görünür. İnformasiya Texnologiyaları və vasitələrinin inkişafı, emalı və ötürülməsi ilə bağlı sənaye cəmiyyəti informasiya cəmiyyətinə transformasiya olunur . İnformasiya bazarının payı əhəmiyyətli templərlə artır və inkişaf etmiş ölkələrdə informasiya sahəsində çalışan işçilərin sayı artıq maddi istehsal sahəsində çalışan işçilərin sayından artıqdır.

Xarici təcrübə göstərir ki, ölkədə sənaye sahələrinin inkişafı əsasən investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına, daxili bazarın qorunmasına, milli məhsulun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəlmiş dövlət siyasəti ilə müəyyən edilir. Xalq təsərrüfatı sahələrinin, o cümlədən ixrac üçün

işləyənlərin inkişafının stimullaşdırılmasında ümumi qəbul edilmiş və öz effektivliyini sübut edən alətlərdən: güzəştli kreditləşmə və vergitutma, ixrac istehsalının xarici maliyyələşdirilməsinə dövlət zəmanətlərinin verilməsi, investora müəyyən "güzəştlər paketi", imtiyazlar təklif edilməsi, yerli məhsulların xarici bazarlara təşviqinə dövlət yardımı olmadan keçinmək mümkün deyil. Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılma prosesi aşağıda əks olunub (şəkil 1).

Şəkil 1. XİZ-in yaradılma mərhələləri

Səksən ildən artıq bir müddətdə bu ölkə azad iqtisadi zonaların bu növünün təşəkkülü və inkişafı prosesində daha effektivliyə nail ola bilib.

Xarici ticarət zonalarının sistemi, demək olar ki, ölkənin bütün ərazisini əhatə edir və bu, ilk növbədə, milli və xarici şirkətlər üçün güzəştli vergi və gömrük rejimindən irəli gəlir.

Məsələn, ABŞ-da azad ticarət zonalarının təsirinə nümunə göstərmək üçün Kaliforniya ştatında azad ticarət zonaları sistemini misal çəkək. Bu ştatda 18 azad ticarət zonası fəaliyyət göstərir. 2011-ci il ərzində bu ştat məşğulluq səviyyəsinə görə dördüncü, azad ticarət zonalarının yurisdiksiyası altında fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayına görə 2-ci yeri (291 şirkət) tutub. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər il bu göstəricilər artır.

Azad ticarət zonalarının səmərəli fəaliyyəti nəticəsində Kaliforniya ştatı ərazisinə gətirilən malların həcminə görə 3-cü yerdədir.

Kaliforniya ştatının azad ticarət zonalarının ümumi ixrac həcmi 1,86 milyard ABŞ dolları təşkil edir. Müxtəlif rəqabət sistemləri şəraitində beynəlxalq bazarların

nəzəriyyələrinin aparılmış tədqiqatı müəyyən etməyə imkan verdi ki, postindustrial mərhələ şəraitində bazarlar yeni cizgilər əldə edir, mal və xidmət axınlarının Milli bazarlardan dünya bazarlarına hərəkəti motivləri isə yalnız onların xərcləri ilə müəyyən edilmir. Müasir xarici ticarətin əsasını beynəlxalq rəqabətin iqtisadi əsasını təşkil edən ticarət faktorları qrupları təşkil edir. Bu o deməkdir ki, hazırda rəqabət üstünlüyü maddi istehsal amillərinin təmin edilməsində və ya məhsuldarlığında müqayisəli üstünlük deyil, texnologiyaların inkişaf səviyyəsindəki üstünlüklər, o cümlədən ölkələrin informasiya sahəsində üstünlükləri ilə yaradılır. Əmtəə istehsalının informasiya dolğunluğu rəqabətqabiliyyətlilik amili kimi dünya ticarətinin heç bir nəzəriyyəsində qeyd olunmayıb. Deməli, xarici bazarlarda ölkələrin rəqabət üstünlüyünün strukturunda informasiya xidmətlərinin qiymətlənməsinə təsir edən informasiya faktorunun yaradılması və istehsal prosesinin informasiya doyma vasitəsi kimi informasiyanı nəzərə almaq lazımdır.

Bir çox azad ticarət zonalarında olduğu kimi, həmin zonalardan keçən malların ən böyük hissəsini neft və neft məhsulları təşkil edir.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında sahibkarlıq zonalarının mövcudluğu tarixində yalnız bir neçə federal qanunvericilik aktı qəbul edilmişdir. 1987-ci ildə ABŞ-da sahibkarlıq zonalarının federal proqramı qəbul edildi. Bu proqram kifayət qədər səmərəsiz çıxdı və 2000-ci illərin əvvəllərində konqres sahibkarlıq zonalarının inkişafını dəstəkləmək üçün bir sıra federal qanunlar qəbul etdi. Bu proqrama və konqresin qanunvericilik fəaliyyətinə görə Amerikada sahibkarlıq zonalarının hüquqi statusu federal, ştat və yerli bölünür.

İƏT-in yaradılmasına iddiaçıların seçilməsinin elmi-metodiki təminatının, İƏT-in rezident müəssisələrində gömrük və vergi güzəştləri mexanizminin tətbiq edilməsi qaydalarının işlənməsi, onların fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması ehtiyatlarının aşkar edilməsi İƏT-in yaradılmasının məqsədəuyğunluğu, İƏT-in rezidenti statusunun mənimsənilməsi və məhrum edilməsi barədə daha əsaslı qərarlar qəbul etməyə, İƏT ərazisində qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunmasına nəzarətin düzgünlüyü və tamlığı artırmağa, bu cür nəzarətin, investisiyaların cəlb edilməsi və

yeni rəqabət qabiliyyətli istehsalatların açılması yolu ilə milli təsərrüfat sahələrinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradacaq. Real olaraq işləyən İƏT-in rezident müəssisələri "həvəsləndirmə" effektindən istifadə edərək, öz nümunələri ilə əlaqəli sahələrin təsərrüfat fəaliyyətinin digər subyektlərinin səmərəli işləməsini motivasiya edə və bununla da regionda və bütövlükdə ölkədə sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına təsir göstərə bilərlər. Bütün bunlar milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində inteqrasiyasına kömək edəcəkdir. Dövlətlərin hakim iqtisadi quruluşundan və iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq azad (xüsusi) iqtisadi zonaların müxtəlif növləri yaradılır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr, bir qayda olaraq, AİZ-ixrac yönümlü zonaların, azad gömrük zonalarının, azad limanların ticarət və sənaye-istehsal növlərinin yaradılması ilə başlanır ki, bu da inkişaf etdikcə daha mürəkkəb zonalara çevrilir. Elmi-texniki lider olmayan, lakin artıq kapitalla malik olan ölkələr daha çox idxal edən AİZ-lərin yaradılmasına istiqamətlənib. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlər AİZ-lərin bütün tiplərini tətbiq edirlər, lakin yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsinin olması onlara texniki - tətbiq edilən və ya servis tiplərinin-texnoloji zonaların, Sənaye və elmi-texniki parkların, texnopolis, offşor və bank mərkəzlərinin yaradılması üzrə ixtisaslaşmağa imkan verir.

İƏT-in yaradılması dövlət və investorlar üçün qarşılıqlı faydalı xarakter daşıyır. İƏT-in yaradılması vasitəsilə Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb edilməsi istehsalın modernləşdirilməsi, ölkənin tələb olunmayan elmi-texniki potensialının mənimsənilməsi, ixrac potensialının genişləndirilməsi və diversifikasiyası və ayrı-ayrı sahələrdə idxal əvəzləyici istehsalatların inkişafı, sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində sivil münasibətlərin təşkili və təcrübəsinin qabaqcıl forma və metodlarının mənimsənilməsi, infrastrukturun, nəqliyyat şəbəkəsinin və rabitə vasitələrinin inkişafı, əməksevər regionlara kapital qoyuluşlarının cəlb edilməsi kimi məsələlərin həllinə kömək etməlidir, həmçinin, təbii ehtiyatlarla zəngin olan ucqar rayonlara, yerli və xarici kapitalın xüsusi iştirak formaları vasitəsilə Azərbaycan mallarının və texnologiyalarının xarici bazarlara irəliləməsi. Öz növbəsində, investorların maraqları mineral resurslara çıxış əldə etmək, potensial

olaraq geniş bazara daxil olmaq, nisbətən ucuz və ixtisaslı işçi qüvvəsindən istifadə etmək imkanı, dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətliliyi yüksək olan yeni növ məhsulların yaradılması üçün elmi tədqiqatların və texniki ixtiraların nəticələrinin tətbiqindən ibarətdir.

Azad (xüsusi) iqtisadi zonalar ölkələr arasında ticarətdə vahid iqtisadi, istehsalat-texnoloji, siyasi, valyuta məkanının yaradılması üçün özünəməxsus "birləşdirici qovşağ" ola bilər. Müasir Azərbaycan şəraitində iqtisadi siyasəti ölkədə İƏİT-in əsasını təşkil edəcək sürətləndirilmiş artım mərkəzləri (dirəklər) şəbəkəsinin yaradılmasına istiqamətləndirmək məqsəduyğundur.

Hər hansı bir ərazidə EEA-nın yerləşdirilməsinin məcburi şərtləri və ya əlamətləri iri nəqliyyat qovşaqlarının, ölkənin qalan hissəsindən zonanı ayıran təbii və süni sərhədlərin olması, artıq istehsal amillərinin mövcudluğudur. Beləliklə, İƏİT-in sərhədlərini iqtisadi cəhətdən uyğunlaşdıran modul kimi təsəvvür etmək olar ki, bu modullarda Müasir Beynəlxalq əmək bölgüsünün, kapitalın sərbəst hərəkətinin, təbii ehtiyatların üstünlükləri həyata keçirilir.

İƏİT-in effektiv fəaliyyətinin əsas şərti AƏİT-in mövcud istehsalatla ərazi təhsili kimi nəzərdən keçirilməsini, vergi və gömrük güzəştləri və preferensiyaları altsistemi də daxil olmaqla, İƏİT-in rezidentlərinə və onların fəaliyyətinə olan tələblərin məcmusunu nəzərdə tutan bütövlük prinsipidir.

EEA yaradılması üçün layihələrin seçilməsi üçün müəyyən edilmiş meyarların qiymətləndirilməsi iqtisadi iyerarxiyanın yaradılması zamanı mühüm səviyyədə olduğunu göstərir.

İƏİT regional səviyyədə çıxış edir, donor regionlar isə öz ərazilərində resipientlər olan regionlardan daha çox İƏİT-in yaradılması ehtimalına malikdirlər. Regionlar-resipientlər Azərbaycan Respublikasının subyektinin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin yüksək səviyyədə təmin edilməsi, mühəndis, nəqliyyat və sosial infrastruktur obyektləri ilə təchiz olunma dərəcəsinin təmin edilməsi işində daha güclü regionlara bilərəkdən uduzurlar və buna görə də EEA-nın yaradılması üçün kifayət qədər imkanlara malik deyillər. Bununla da regional fərqləndirmə güclənir ki,

bu da daha yoxsul bölgələrdən kadrların sızmasına, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində qalan müəssisələrin deqradasiyasına və onların ərazilərinin iqtisadi fəallığının azalmasına səbəb ola bilər. Buna görə də, onların iqtisadi potensialının bərpası və əlverişli investisiya mühitinin yaradılması üçün dövlət tərəfindən investorları regionlara-resipiyentlər üzrə ESZ-lərin yaradılması üçün cəlb etmək, əvəzində vergi sisteminin müxtəlif səviyyələrində vergilər üzrə güzəştlərin tam paketini təqdim etmək lazımdır.

İƏİT-in yaradılması onun rezidentlərinin nəzərdə tutulan fəaliyyət sahələrini diqqətlə təhlil etmədən mümkün deyil. İƏİT-in yaradılması və rezidentlərin cəlb edilməsi zamanı nəzərə alınmalı olan ümumi prioritetlərdən biri investisiya istiqamətlərinin seçilməsidir. Rəqabətə davamlı iqtisadiyyat təsərrüfat sisteminin kəmiyyət genişləndirilməsi, sonra isə keyfiyyətli inkişafı üçün əsas yarıdan əsas sahələrin, "artım nöqtələri" nin dəstəklənməsinə əsaslanmalıdır. "İqtisadi artım nöqtələri" nin seçilməsi ilə bağlı məsələlərin həlli maliyyə və maddi resursların elmin və texnikanın inkişafının prioritet istiqamətlərində cəmləşdirilməsini, aparıcı elmi məktəblərə dəstək göstərilməsini, elmi-texniki bölmənin və milli texnoloji bazanın sürətlə formalaşdırılmasını, özəl kapitalın cəlb edilməsini, yüksək elmi-texniki potensiala malik ərazilərin inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsini, dövlətin dəstəyi ilə elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinin kommersionlaşdırılmasını təmin edən infrastrukturun yaradılmasını nəzərdə tutur.

- dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətli (aviakosmik kompleks, atom energetikası və izotopların istehsalı, cihazqayırma, proqram təminatının hazırlanması). Yerli təsərrüfat kompleksinin təhlili göstərdi ki, İƏİT-in yaradılması yolu ilə dövlət dəstəyinin istiqamətinin seçilməsi maşınqayırma müəssisələrində, xüsusilə bu sahənin aviasiya və avtomobil müəssisələrində dayandırılmalıdır. Onların inkişafı maşınqayırma və digər əlaqəli sahələrdə əmək məhsuldarlığının və iqtisadi səmərəliliyin artırılmasını müəyyən edir, dövlətin elmi-texniki potensialının və müdafiə qabiliyyətinin səviyyəsini əks etdirir. Həm aviasiya mühəndisliyi müəssisələri, həm də avtomobil sənayesi müəssisələri öz aralarında və xalq

təsərrüfatının digər sahələrinin istehsal gücü ilə sıx bağlıdır, ölkə daxilində və xaricdə çoxlu təchizatçı zavodları olur. Bu müəssisələrin EEA-nın rezidentləri kimi inkişafı əlaqəli sahələrin müəssisələrinin dirçəldilməsinə stimül və təkan olacaq və daxili və beynəlxalq əmtəə mübadiləsi prosesində daha səmərəli iştirak etməyə imkan verəcəkdir. "İqtisadi artım nöqtələri" ndə xüsusi zonalar yaradıldıqdan sonra EEA haqqında qanunvericiliyin gözlənilməsinin yoxlanılması məqsədilə monitoring rejimində daimi müşahidələr və İƏİT-in fəaliyyətinin həyat dövrünün hər bir mərhələsində onların fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini aşkar etməyə, EEA-nın fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə dair metodiki müddəalar işləyib hazırlamağa və onların həyata keçirilməsi üzrə tövsiyələr hazırlamağa imkan verən kompleks təhlil olunmalıdır. EEA-nın kompleks analizinin işlənilib hazırlanmış metodikası EEA-nın yaradılması və onun layihələşdirilməsi, yaradılması və fəaliyyəti zamanı yaranan risklərin effektivliyinin qiymətləndirilməsini, zonada istehsal, investisiya, vergi və gömrük rejimlərinin gözlənilməsinin yoxlanılmasını, EEA rezidentlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin hesablanmasını, onların qanunvericiliyin tələblərini pozması halında EEA rezidentlərinin gələcək taleyi haqqında qərarların qəbul edilməsini nəzərdə tutur. Bütün bunlar milli təsərrüfatın beynəlxalq münasibətlər sistemində inteqrasiyası prosesində xüsusi iqtisadi zonalar İnstitutundan səmərəli istifadə etməyə imkan verəcək.

2.2. XİZ-dən effektivli istifadə edilməsində dünya təcrübəsi

Müasir texnologiyalara söykənən azad iqtisadi zonaların yaradılması və fəaliyyətinin normativ-hüquqi bazasının formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi üzrə dünya təcrübəsi təkamül prosesini izləməyə imkan vermişdir. Rüsumsuz ticarət limanlarından - beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq zonalarına (2000-ci il) qədər hüquqi status (AİZ-in hüquqi vəziyyəti) və onların fəaliyyətinin inzibati-təsərrüfat rejimi (idarəetmə strukturunun azad iqtisadi zonaların sahibkarlıq fəallığının səviyyəsinə uyğunluğu) mövcud hüquqi sahənin keçid iqtisadiyyatının spesifik şərtlərinə

uyğunlaşdırılması və yerli AİZ-lərin institusional formalarının inkişaf etməməsi məqsədilə hazırlanmışdır. Federal və regional idarəetmə orqanları ilə AİZ administrasiyasının sxeminin, texnologiyalarının, qarşılıqlı təsir rejiminin strukturu onun gömrük xidmətləri, təsisçiləri və istifadəçiləri, iqtisadi elitaları, biznes eləcə də maliyyə qurumlarının, direktor korpusunun nümayəndələri və onun sahibkarlıq mühitinin ictimai nümayəndəlik təşkilatları ilə tərəfdaşlıq-vasitəçilik münasibətlərinin modellərini göstərmişdir.

Azad iqtisadi zonaların funksiyalarının qarşılıqlı şərtləndirilməsi konsepsiyası milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində inteqrasiyası mexanizmində işlənmişdir. Azad iqtisadi zonaların mahiyyət müəyyənliliyinə, onların beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya sistemində yeri və roluna dəqiqləşdirilmiş fənn-məzmunlu traktovkadan çıxış edərək azad iqtisadi zonaların onların sahibkarlıq potensialının formalaşmasına təsir edən baza funksiyaları əsaslandırılmışdır; daxili və xarici kapital axınlarının, texnologiyaların, investisiya resurslarının, yeni ideya və həllərin cəlb edilməsi qütbü və akkumulyasiyası mərkəzi olmaqla azad iqtisadi zonalar bütövlükdə daxili iqtisadi mühitin və regional inkişafın fəallaşması mənbəyinə çevrilir. Beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsinin və milli təsərrüfatın makroiqtisadi sistemlərinin dünya bazarı əlaqələrinin strukturuna inteqrasiyasının müasir mərhələsinin xarakterik cəhəti iqtisadi proseslərin qloballaşması, onların ümumplanetar xarakterli miqyasının əldə edilməsidir. Bu prosesi istər genişliyin məkan (ekstensiv, kəmiyyət-parametrik) inkişafının qitəsində, istərsə də onun təkamülünün koordinatlarında təhlil etmək olar. Birinci aspekt dünya-təsərrüfat əlaqələri sistemində cəlb olunan ölkələrin (postsosialist məkan dövlətləri, iqtisadiyyatın qurulmasının bazar prinsiplərinə əsaslanan inkişaf etməkdə olan dövlətlər qrupu) sayının artmasını xarakterizə edir. İkinci yanaşma Beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişafının təkamül trayektoriyasını dünya partnyor dövlətlər birliyi çərçivəsində iqtisadi-hüquqi alətlərin sahələrarası iqtisadi inteqrasiya mexanizmlərinin və bazar qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin çəkilməsi və unifikasiyası baxımından işıqlandırır. Bu prosesin inkişafı milli təsərrüfatın xarakterinə, təbiətinə

müvafiq imperativlər irəli sürür, onun bazar transformasiyası və təkamül yolu ilə açıq tipli makroiqtisadi sistemə çevrilməsi zərurətini şərtləndirir. Malların və xidmətlərin irəliləməsində sərhədləri silməklə qloballaşma prosesi ölkələr arasında rəqabət çərçivəsini də silir. Əgər əvvəllər ölkələr öz regionu və ya qitəsi daxilində rəqabət aparırdılarsa, getdikcə artan Qloballaşma şəraitində istənilən ölkənin istehsalçılarna dünyanın demək olar ki, qalan istehsalçıları ilə rəqabət aparmaq lazım gəlir. Nəticədə, inkişaf etməkdə olan ölkələr rəqabətin daha inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən sərt təsir göstərir. Dünya maliyyə-iqtisadi böhranı dünya səviyyəsində rəqabət mübarizəsini daha da gücləndirdi. Dempinq halları çoxaldı, bir çox ölkələr xarici kapitalın cəlb edilməsi uğrunda mübarizədə daha aqressiv rəqabət siyasəti aparmağa başladılar. Ölçülüb-biçilmiş iqtisadi siyasət nəticəsində bəzi ölkələr nəinki böhranın ortasında dayana, həm də iqtisadiyyatın yüksək artım templərini təmin edə bilən azsaylı ölkələrdən birinə çevrildi. Məsələn Özbəkistanda ölkə Prezidenti İ.A. Kərimov vurğulayıb ki, indiki mərhələdə ən mühüm vəzifə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsidir. Nazirlər Kabinetinin 2013-cü ilin əsas yekunları və 2014-cü ilin sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərinə həsr olunmuş iclasında İslam Kərimov qeyd edib ki, "Nəvai "SİEZ-in yarandığı gündən onun ərazisində ümumilikdə 19 milyon dollardan artıq investisiya layihəsi üzrə istehsal istismara verilib. Yüksək texnologiyalar əsasında modemlər və TV-konsollar, elektrik enerjisi sayğacları, güc kabelləri, istilik və su qızdırıcı qazanları, mobil və stasionar telefon aparatları, hazır dərman vasitələri və s.kimi məhsul növlərinin istehsalı təşkil edilmişdir. 2013-cü ildə zonanın müəssisələri tərəfindən keçən ilə qarşı 100 milyardan artıq məbləğ artaraq 25,8 faiz məhsul istehsal edilmişdir. "Anqren" QSC-nin ərazisində qısa müddət ərzində 5 layihə üzrə ümumilikdə 44 milyon dollara yaxın yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalı təşkil edilib və enerjiyə qənaət edən işıq diodu lampaları, müxtəlif diametrlili mis borular, briketn kömür, həmçinin toplanmış təcrübəni nəzərə alaraq şəkər və digər müəssisələrin istehsalı üzrə yeni zavodların tikintisi başa çatdırılmışdır ki, bütün bu prosedurların nəticəsində ölkədə başqa sahələrin də inkişafına təkan verilmişdir. Nəqliyyat, istehsal və mühəndis-

kommunikasiya infrastrukturunun qabaqlayıcı inkişafı üzrə işlər fəal şəkildə aparılır. Həmin ölkədə artıq ötən il zonanın ərazisində Çin şirkətlərinin iştirakı ilə ümumilikdə 6 milyon dollara yaxın 100 min mobil telefon istehsalı, həmçinin heyvandarlıq məhsullarının emalı və yem istehsalı üzrə ilk 3 layihə gerçəkləşdirilib. Xüsusi tapşırıqlar ilə bu ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üzrə proqramın işlənməsində regionların təbii-resurs və sənaye potensialı, eləcə də ölkənin ixrac potensialı kimi amillərdən effektin maksimuma çatdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Bu yanaşma xüsusilə iqtisadi islahatların dərinləşməsi və azad bazar iqtisadiyyatı olan demokratik cəmiyyət qurulması yolunda böyük əhəmiyyətə malikdir. Sözsüz ki, milli iqtisadiyyatın potensialının artırılmasına bu cür yanaşma həm də möhkəm elmi bazaya malikdir. Aparıcı yerli iqtisadçıların iddia etdiyi kimi, struktur dəyişiklikləri və iqtisadiyyatın liberallaşdırılması şəraitində regional inkişaf problemlərinin həllinin əhəmiyyəti artıb. Öz növbəsində regional inkişaf məsələləri, struktur dəyişiklikləri prosesində meydana çıxan hər hansı bir problem kimi, bu və ya digər regional şərtlərin təsiri ilə sıx bağlıdır. Aparılan iqtisadi islahatların uğuru və iqtisadiyyatın transformasiyası, ilk növbədə, regionlar səviyyəsində struktur məsələlərinin uğurla həll edilməsindən və onların sabit artımının təmin edilməsindən asılıdır. Ayrı-ayrı ərazilərin sabit iqtisadi artımının təmin edilməsinin əsas şərtlərindən biri yerli və xarici investorların geniş cəlb edilməsi əsasında investisiya fəallığının artırılmasıdır.

Bununla əlaqədar, sənayenin ayrı-ayrı sahələrinin inkişafının son dərəcə təsirli aləti kimi "azad iqtisadi zonalar" kateqoriyasının daha dərindən öyrənilməsi, ayrı-ayrı regionların rəqabət qabiliyyətinin artırılması məsələsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Hələlik "azad iqtisadi zona"termininin vahid, hamı tərəfindən qəbul edilmiş tərfi hazırlanmayıb. Ekspertlərin aparıcı alimlərinin rəylərini ümumiləşdirərək aşağıdakı qənaətə gəlmək olar: azad iqtisadi zona — dövlətin müəyyən iqtisadi (və sosial) məqsədlərinə nail olmaq üçün xüsusi iqtisadi və inzibati qaydaları olan ölkənin həmin ərazidə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinə güzəştli rejim verilməsi yolu ilə ayrılmış ərazisidir. "Azad iqtisadi zonalar" iqtisadi kateqoriyası kimi 30-dan çox xüsusi zona daxildir, "azad ticarət zonaları", "xüsusi iqtisadi zonalar", "xüsusi sənaye

zonaları" və s.bu gün dünyanın 135-dən çox ölkəsində 3,5 min AİZ fəaliyyət göstərir. Onların ümumi illik ticarət dövriyyəsi 500 milyard dollardan çoxdur, işçilərin ümumi sayı 70 milyon nəfərdən çoxdur. Xarici ölkələrin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, onun ərazisində bir sıra vergi və digər güzəştlərin verilməsi ilə XİZ-lərin bu və ya digər formasının yaradılması gözlənilən məqsədlərə çatmağa zəmanət vermir. Apardığımız təhlilin nəticələrinə əsasən demək olar ki, AİZ-dən gözlənilən nəticələrə nail olmaq üçün üç sualın cavabını dəqiq təsəvvür etmək lazımdır: "nə vaxt yaratmaq lazımdır?", "hansı istiqamətdə yaratmaq?" və " necə yaratmaq olar?". Yəni, uğurlu AİZ yaratmaq üçün ilk növbədə düzgün vaxtı seçmək lazımdır. Bu halda " zaman " ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, bazar iqtisadiyyatına transformasiya dərəcəsi, iqtisadi dövr mərhələsi və s.deməkdir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra onların bəziləri bir neçə AİZ yaratmağa başladılar. Lakin iqtisadi təsisatların, ilk növbədə, özəl sektorun formalaşmanın ilkin mərhələsində olması qeyri-müəyyən olduğundan, bu AİZ-lərin əksəriyyəti uğursuzluğa uğramış və sonradan təşkilatlanmışdı. AİZ-lərin istiqamətləndirilməsi və ya ixtisaslaşması məsələsinə gəldikdə isə, bu aspekt də çox mühüm rol oynayır. Xarici təcrübəyə nəzər saldıqda ilk baxışdan elə görünə bilər ki, uğurlu AİZ-lərin sayı dəqiq müəyyən ixtisaslaşmadan yaradılıb. Ancaq bu yalnız ilk baxışdan. "Asiya Pələngləri" nin ən məşhur, uğurlu AİZ-ləri bir və ya bir neçə sənaye sahəsinin inkişafına yönəlmiş xüsusi sənaye zonaları kimi yaradılmayıb. Ancaq onlar hələ də aydın ixtisaslaşmışdılar. Əksər hallarda uğurlu AİZ, məsələn, Çin texniki-iqtisadi inkişaf zonaları idi. Cənubi Koreyanın AİZ-ləri ölkənin elektrotexniki sənayesinin inkişafında az rol oynamayıb. AİZ-nin istiqamətinin və ya ixtisaslaşmasının seçilməsində qızıl qayda: yalnız hökumətin sənayenin bu və ya digər sahəsinin inkişaf etdirmək arzusundan deyil, həm də xarici investor üçün seçilən sahələrin cəlbediciliyini nəzərə almaq arzusundan irəli gəlir. Sual altında " necə yaratmaq olar?" AİZ-lərin yaradılmasının bütün inzibati-hüquqi bazası nəzərdə tutulur. Bu, ilk növbədə AİZ-nin növ və formasının, yerləşdiyi yerin, dövlət iştirakının səviyyəsinin, idarəetmənin strukturu, təqdim olunan vergi və digər güzəştlər və onların alınma Şərtləri və s.aydın şəkildə müəyyən edilməsidir. Keçid

dövrünün başlanğıcında, 90-cı illərdə bəzi ölkələr XİZ mexanizminin təklif edə biləcəyi imkanları və milli iqtisadiyyat institutlarının bu mexanizmin uğurlu və səmərəli istifadəsinə hazırlığını hərtərəfli təhlil etmişlər. Nəticədə, bir sıra ölkələr "azad iqtisadi zonalar haqqında" qanunu qəbul edilmişdir. Beləliklə, AİZ-lərin yaradılması üçün ilk addım atılmış, lazımi hüquqi bünövrə hazırlanmışdır. İqtisadiyyatın və onun institutlarının hazırlığını nəzərə alaraq, iqtisadi cəhətdən də zəruri zəmin yaradılması qərara alındı. Milli iqtisadiyyatın bazar əsaslarının yaradılması və özəl sektorun rolunun artırılması istiqamətində bir sıra islahatlar aparılmışdır.

2.3. Qloballaşma və iqtisadi transformasiyalar şəraitində XİZ-in tətbiqini

şərtləndirən amillər

Hazırda informasiyanın ötürülməsi praktiki olaraq təxirə salınmadan həyata keçirilir. İqtisadi imkanlar və sövdələşmələr haqqında məlumatlar bütün dünyada tez bir zamanda ötürülür. Mal və xidmətlərin bəzi növləri üçün hələ bir neçə gün və hətta bir həftə bir yerdən başqa bir yerə getmək üçün tələb olunur, Məlumat dərhal ötürülür. Əgər dünyanın hər hansı bir guşəsində bazarda əhəmiyyətli dəyişiklik baş verirsə, onun haqqında demək olar ki, dərhal onun bütün başqa hissələrində məlum olur. Bu, fond birjalarında, valyuta və əmtəə bazarlarında, eləcə də elmi kəşflər və onların istifadəsi ilə bağlı hadisələr üçün xüsusilə xarakterikdir. Beləliklə, tərəfdaşların bir-birindən uzaqlığı onların istehsal əməkdaşlığı üçün həlledici maneə olmaqdan çıxır; elmi və ya digər növ intellektual qarşılıqlı mübadilə nəticəsində biliklərin sürətlə yayılması; nəqliyyat, telekommunikasiya xərclərinin qabaqcıl texnologiyaları sayəsində kəskin azalma, Milli bazarların qlobal inteqrasiyasını asanlaşdıran məlumatların emal, saxlanması və istifadəsi xərclərinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması. Həqiqətən fərqli rəqəmlər verilir. "London ilə Nyu-York arasında üç dəqiqəlik söhbətin qiyməti 300 ABŞ dollarından 1930-cu ildə 1 ABŞ dollarına qədər aşağı düşüb. 1998-ci ildə informasiya vahidinin kompüterlə

işlənməsinin dəyəri son 20 ildə (1975-ci ildən 1995-ci ilədək) hər il (real ifadədə) 30% azalmışdır".İstehsalat-təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin beynəlxalq formaları fəaliyyəti milli sərhədlərdən kənara çıxan təşkilati formalar vahid bazar məkanının formalaşmasına yardım etməklə beynəlxalq xarakter alır; qeyri-hökumət təşkilatlarının çoxmillətli və ya dünya səviyyəsinə çıxışı. Yeni qlobal rolunu BMT, BVF, Dünya Bankı, ÜTT və s.kimi beynəlxalq təşkilatlar oynamağa başladı.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı onu 3% - ə çatdırmağı nəzərdə tutur. Kapitalın görünməmiş konsentrasiyası və mərkəzləşdirilməsi, törəmə maliyyə-iqtisadi alətlərinin partlayıcı artımı, valyutalararası sövdələşmələrin həyata keçirilməsi vaxtının kəskin azalması; beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar tərəfindən makroiqtisadi siyasətin vahid meyarlarının tətbiqi, vergi, regional, aqrar, antiinhisar siyasəti, məşğulluq siyasəti və s.tələblərin unifikasiyası, unifikasiya və standartlaşdırma tendensiyasının gücləndirilməsi, texnologiya, ekologiya, maliyyə təşkilatlarının fəaliyyəti, mühasibat və statistika hesabatları üzrə bütün ölkələr üçün vahid standartlar getdikcə daha geniş şəkildə tətbiq edilir. Standartlar təhsil və mədəniyyətə şamil edilir. İşgüzar ünsiyyət vasitələrinin radikal dəyişməsi, istehsal, elmi-texniki, iqtisadi, maliyyə informasiya mübadiləsinin aparılması; informasiyanın əldə edilməsi, ötürülməsi və emalı üzrə prinsiplial yeni sistemlərin yaranması və inkişafı maliyyə və əmtəə bazarlarını, o cümlədən peşəkar xidmətlər bazarlarını birləşdirən qlobal şəbəkələrin yaradılmasına imkan vermişdir. İnformasiya xidməti elektronikadakı uğurlarla bilavasitə elektron poçtun yaradılması ilə bağlıdır, müxtəlif ölkələrdə yerləşən istehsalatı bir mərkəzdən idarə etməyə imkan verən, istehsal, elmi-texniki, kommersiya məsələlərinin operativ, vaxtında və səmərəli şəkildə həll edilməsinə imkan yaradan sistemlərin ayrı-ayrı ölkələrin içərisindən formalaşması heç də pis deyildir. Real vaxt informasiya mübadiləsi, maliyyə və investisiya axınlarının idarə edilməsində, menecmentdə və marketinqdə əsl inqilab olduğunu göstərir, məhsulların satışının yeni formaları (məsələn, elektron ticarət) ortaya çıxır. Kompüterləşmə, elektron hesab və plastik kart sistemləri, peyk və optik-lif rabitəsi maliyyə informasiyasını, sövdələşmələri bağlamaq, məsafədən və dövlət sərhədlərindən asılı

olmayaraq, bir hesabdan digər hesablara pul köçürməyə demək olar ki, dərhal imkan verir.

Xüsusi iqtisadi zonaların funksiyalarının daxilən bölgüsü-hazır (transformasiya) və xarici-əlaqə (kommutasiya) İƏİT-in milli iqtisadiyyata təsir mexanizmini metodoloji cəhətdən dəqiq müəyyən etməyə imkan verir. Yəni xüsusi iqtisadi zonalar daxili və xarici kapital axınlarını, yeni texnologiyaları, innovasiya ideya və həlləri, ixtisaslı işçi qüvvəsini cəlb edir. Ətraf mühitin daxili vəziyyətinin və iqtisadiyyatın regional inkişafının onların beynəlxalq əmək bölgüsü sisteminə daxil edilməsi, səmərəli açıq iqtisadiyyat sistemə daxil edilməsi istiqamətində fəallaşmasına səbəb olur. Bazar münasibətlərinin inkişafı, rəqabətqabiliyyətliliyin inkişaf etdirilməsi, qeyri - tarif məhdudiyyətlərinin mövcudluğu və gömrük rüsumlarının aşağı səviyyəsi, kapitalın köçürülməsi imkanı, valyuta axınlarının tənzimlənməsi-ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına inteqrasiyasının zəruri şərtləri kimi hesab olunur.

Xüsusi iqtisadi zonaların iqtisadi fəaliyyətinin təşəkkülü və inkişafı sərt rəqabət mühitində, yerli və xarici kapitalların cəlb edilməsi uğrunda mübarizədə həyata keçirilir. Bunun üçün, birincisi, İƏİT-in təsisçisi olan dövlətin ümumi investisiya mühitinə münasibətdə güzəştli investisiya rejimi yaradılmalı, ikincisi, zonanın daxili və xarici investorlar və sahibkarlar üçün preferensiyalarından istifadə hüququ verilməlidir və üçüncüsü, İƏİT-in tərəfdaşlarına güzəştlərin və imkanların uzlaşmasını təmin etmək lazımdır.

Xüsusi iqtisadi zonalarda sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkilati-iqtisadi şəraiti və təsərrüfat rejimi aşağıdakı meyarlara cavab verməlidir: siyasi sabitlik, iqtisadi dayanıqlıq, geniş təkrar istehsal, zonanın xarici və milli sahibkarlarının, onun investorlarının iqtisadi fəallığı, habelə xüsusi iqtisadi zonaların mal və xidmətlərinin dünya bazarında yüksək rəqabət qabiliyyəti.

Xüsusi iqtisadi zonalarda xarici tərəfdaşların investisiya fəallığının şərtləri və motivləri açıqlanmışdır: şərtlər: İƏİT - in üzvü olan xarici sərmayəçilər üçün vergi imtiyazlarının dünya səviyyəsi; Dünya İqtisadi Birliyi-də qəbul edilmiş İnzibati qərarın prosedur normalarının sadələşdirilməsi; İƏİT-in gömrük rejiminin ənənəvi

güzəştləri; İOT ərazisinin və onun müəssisələrində iş yerlərinin infrastruktur abadlaşdırılması; motivlər: bu İOT-in təqdim etdiyi əlavə güzəştlərin istifadəsi; İOT-in; ixrac istehsalında ucuz yerli xammaldan, enerjidaşıyıcılardan, əmək resurslarından istifadə edilməsi; ölkənin ekoloji imperiyalarının az sərt olması səbəbindən ətraf mühiti çirkləndirən istehsalatların İOT-də yerləşdirilməsi;

- İnformasiya-təşkilati komplekslərin mövcudluğunu nəzərdə tutan müasir EEA-nın idarəetmə modeli ən ümumi beş şəkildə müəyyən edilmişdir: idarəetmə orqanı - EEA-nın bütün fəaliyyət prosesinin idarə edilməsini həyata keçirmək məqsədi ilə AİZ Administrasiyası; EEA rejiminin tətbiqi texnologiyasını, zonanın struktur elementlərini, istehsal prosesini və EEA xidmətlərinin həyata keçirilməsi prosesini əhatə edən idarəolunan kompleks; EEA-nın maliyyələşdirilməsinin bütün mənbələrini həm yaradılma mərhələsində, həm də fəaliyyət mərhələsində daxil edilməsi; EEC - in fəaliyyətinin xarici tənzimləyici strukturlarını əhatə edən blok-hökumət strukturları; EEC-in fəaliyyətini tənzimləyən bloklar: güzəştli vergi-maliyyə, xarici ticarət və gömrük, investisiya, prosedur rejimlərindən istifadə;

-İqtisadi artımın intensiv innovasiya-investisiya formasına keçid amili kimi xüsusi iqtisadi zonaların sahibkarlıq potensialının, onların bazalaşdırılması regionlarının və bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılmasında rolu aşkar edilmişdir ki, bu da malların, xidmətlərin, kapitalların, işçi qüvvəsinin, texnologiyaların, informasiyaların beynəlxalq mübadiləsinin fəallaşdırılması hesabına əldə edilir. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti xüsusi iqtisadi zonaların fəaliyyətinin tədqiqi üzrə tədqiqat mövzusunun tədqiqat, Rusiya və xarici nəzəri və tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi və təhlili, EEA - nın rezidenti olan müəssisələrin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması metodlarının müəyyənləşdirilməsi və əsaslandırılması, müəssisələrin dünya əmtəə mübadiləsi prosesinə inteqrasiya mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi kimi qarşıda duran vəzifələrin aktuallığı və inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir.

Sistem təhlili prinsiplərinə uyğun olaraq işlənib hazırlanmış İOT-in fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin metodiki əsasları federal və regional qanunvericilik və icra

hakimiyyəti orqanları tərəfindən EEA-nın fəaliyyətinin tənzimlənməsi prosedurunun yaxşılaşdırılması zamanı tədqiqatın nəticələrinin tətbiqinin mümkünlüyünü müəyyən edir. Əldə olunmuş nəticələrin eti-yə nəzarət edən gömrük, vergi və digər icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinə tətbiqi İƏİT-in rezident müəssisələrinin yoxlanılması prosedurunun sadələşdirməyə, onların fəaliyyətini daha vasvası etməyə, İƏİT-də onların iştirakı ilə investorların marağını artırmağa imkan verəcək. Tədqiqatın nəticələrinin elmi yeniliyi xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və fəaliyyətinin konseptual və instrumental-metodiki formalarının, yerli təsərrüfatın makroiqtisadi sisteminin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyaya çevrilməsi üçün xüsusi iqtisadi zonaların hazırlanması prosesinin inkişaf etdirilməsi, zonaların qloballaşan dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində ölkə iqtisadiyyatının "inteqrasiya edilməsi" vasitəsi kimi fəaliyyətinin və təkmilləşdirilməsinin müvafiq mexanizminin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Elmi biliyin artım elementləri aşağıdakılardan ibarətdir: - dünyanın müxtəlif ölkələrində (inkişaf etmiş, inkişaf etmiş və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə) xüsusi iqtisadi zonaların formalaşması və fəaliyyəti prosesini xarakterizə edən əsas tendensiyalar və ziddiyyətlər açıqlanmışdır ki, bu da İƏİT-in iqtisadiyyatın prioritet sahələrində istifadəsinin məqsəduyğunluğunu əsaslandırmağa və səmərəliliyin artırılması mexanizminin işlənilib hazırlanmasına, Rusiyanın qloballaşan dünya təsərrüfatı sistemində daxil edilməsinin mühüm tərkib hissəsi kimi fəaliyyət göstərməsinə imkan vermişdir;

İƏİT-in formalaşmasında və inkişafında əsas istiqamətlərdən biri ona müvafiq idarəetmə, təşkilati və iqtisadi forma verilməsidir. İƏİT modeli ünsiyyət subyektlərinin və onların təşkilati-iqtisadi strukturlarına dair müasir dünya təsərrüfat atributlarına adekvat olmalıdır. Ölkənin biznes prosesləri vasitəsilə beynəlxalq əmək bölgüsünə daxil edilməsinin miqyasını təmin etmək lazımdır. Yaranmış dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində öz davranış kodeksi, İƏİT-in qəbul etməli olduğu iqtisadi oyun qaydaları qüvvədədir.

Xüsusi iqtisadi rejimli zonanın səmərəli fəaliyyətinin təşkili üçün dünya təcrübəsi tərəfindən işlənib hazırlanmış prinsiplər ümumiləşdirilmişdir: sahibkarlıq fəaliyyətinin fəallaşdırılması və investisiya fəallığının artırılması; təşkilatın yeni forma və metodlarından istifadə etməklə biznesin digər ərazinin analoji fəaliyyəti ilə müqayisədə rəqabət qabiliyyətinin artırılması; həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli dövrdə məqsədlərə nail olunması; təsərrüfat subyektlərinin və EEA-nın maraqlarının kompromisi şəraitində sahibkarlıq və İdarəetmə təşəbbüsünün birliyinin təmin edilməsi (EEA idarəetmə strukturunun iqtisadi şəraitə uyğun olması); qanunvericiliyin, normativ və rejim tələblərinin, habelə kreditləşmə, gömrük xidmətlərinin, qiymətli kağızlarla əməliyyatların gücləndirilməsi; İƏT-in funksiyalarının öyrənilməsi prosesində sonrakı analizin konstruktivliyini və ünvan xarakterini təmin edən metodoloji cəhətdən mühüm üsul onların ölkədaxili və xarici iqtisadi məsələlərə təsirinin bölünməsi olmuşdur ki, bu da sonradan dissertasiya işinin tədqiqi, arxitektikasını və strukturunu şərtləndirmişdir. Öz növbəsində, İƏT-in ölkənin milli təsərrüfatının inkişafına təsiri xüsusi iqtisadi zonaların funksional rollarına uyğun olaraq diferensiallaşdırılmalıdır. Belə ki, iqtisadi sahədə İƏT-in bir sıra funksiyaları sahibkarlığın inkişafına təkan verilməsi, əmtəə dövriyyəsinin fəallaşdırılması, investisiya resurslarının cəlb edilməsi, informasiya mübadiləsi, innovasiya texnologiyalarının axını hesabına milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsinin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Milli iqtisadiyyatın rəşadətli açılığının təmin edilməsi, müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinə və beynəlxalq əmək bölgüsünün imperativlərinə uyğun olaraq yeni texnologiyaların mənimsənilməsi, yerli təsərrüfatın sahə tərkibinin restrukturizasiyası hesabına daxili (idxal olunan mal və xidmətlərlə) və xarici bazarlarda rəqabət mövqelərinin möhkəmləndirmişdir.

Post-sosialist məkanın ölkələrinin milli iqtisadiyyatlarının dünya təsərrüfatına inteqrasiyası üçün şəraitin formalaşdırılması və şəraitin yaradılması prosesinin alqoritmik modelinin işlənib hazırlanması burada regional iqtisadi inteqrasiyanın obyektiv imperativlərinin məcmusunu və mərhələli rejim məsələlərinin ardıcılığını

və regional iqtisadi inteqrasiyanın mərhələli məsələlərinin həllinin ardıcılığını nəzərə almağa imkan verdi. Bunlara aiddir:

- bazar dəyişikliklərinin orta liberal xarakteri;
- milli iqtisadiyyatın və yerli əmtəə istehsalçılarının dəstəklənməsi paternalist siyasətinin əğlabatan dərəcədə açıqlığının təmin edilməsi;
- milli iqtisadiyyatın beynəlxalq əmək bölgüsü sahəsində aparıcı sahələrinin rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsinə yönəlmiş aktiv xarici iqtisadi siyasət (əsasən ixracyönümlü sahələrin dəstəklənməsi və onların məhsullarının beynəlxalq bazarlara irəliləməsi hesabına);
- xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində prinsiplərin unifikasiyası və mövqelərin razılaşdırılması: valyuta siyasəti, vergi sistemi, aqrar sahə və nəqliyyat;
- resurs və hazır malların (enerji daşıyıcılarının, xammalın və son məhsulun), kapitalın, işçi qüvvəsinin, xidmətlərin, texnologiyaların, İnformasiyanın sərbəst hərəkətinin təmin edilməsi;
- istehsalat-kommersiya və maliyyə fəaliyyətinin təşkili, fəaliyyətinin və inkişafının normativ-hüquqi bazasının, onun uçot sisteminin və mikro, mezo, makro və meta-İqtisadiyyat səviyyəsində təhlil metodikasının yaxınlaşması;
- qarşılıqlı ticarət məhdudiyyətlərinin (lisenziyaların, kvotaların) tədricən imtina edilməsi.

Texniki-tətbiq olunan zonaların formalaşdırılması əslində bazar iqtisadiyyatının inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq (inkişaf etmiş, inkişaf etmiş və ya keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə) milli iqtisadiyyatların elmi-texniki potensialının gücləndirilməsi və yüksək texnologiyalı istehsalatların inkişafı üçün dövlət vəsaitlərinin məhdud cəlb edilməsi zamanı bütün maliyyə, maddi, elmi, təbii, informasiya və s.resurslardan səmərəli istifadə etməyə imkan verən innovasiya prosesinin fəal stimullaşdırılması vasitəsidir.

Həqiqətən də, retrospektivi müasir iqtisadi biliklərin istifadə etdiyi kateqoriya aparatı çərçivəsində baş verən proseslərin mahiyyətinin bu gün dərk edilməsi mövqeyindən qiymətləndirərək, demək olar ki, EEA-nın tarixi dünya iqtisadi

inteqrasiyası prosesinin daha yüksək fazalarının inkişafı üçün zəmin hazırlayan milli iqtisadiyyatların azad beynəlxalq ticarət üçün açıqlığının təmin edilməsi probleminin institusional alətlərinin (təşkilati-hüquqi formaların və xüsusi maliyyə rejimlərinin) axtarışından başlayıb. İƏİT-in yaradılması və fəaliyyətinin beynəlxalq təcrübəsinin öyrənilməsi, bu prosesin təmin edilməsinin normativ-hüquqi bazasının inkişafı sonrakı daxili təcrübənin və onların inkişaf tarixi yolunun formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. EEA-nın yaradılması və fəaliyyəti haqqında normativ-hüquqi sənədlər əsasında zonanın administrasiyasının, gömrük xidmətlərinin, regional hakimiyyət orqanlarının, beynəlxalq aeroportların (yük və sərnişin), onların əsasında yaradılmış İƏİT-in dislokasiya yeri olan limanların (dəniz və çayların), həmçinin sanitar-karantin nəzarəti xidmətlərinin, ekoloji inspeksiya və s. statusu və səlahiyyətləri tənzimlənir.

III. FƏSİL. RƏQƏMSAL XÜSUSİ İQTİSADİ ZONALARIN

AZƏRBAYCANININ İQTİSADİYYATINA İNTEQRASIYASI PROSESLƏRİ

3.1. İnformasiya texnologiyalarının xüsusi iqtisadi zonalarda yeri

İnformasiyalaşdırma - informasiya və kommunikasiya texnologiyalarını tətbiq etməklə istifadəçilərin informasiya tələbatlarının ödənilməsi üçün optimal şəraitin yaradılması prosesidir. İnformasiyalaşdırma prosesində, ilkin olaraq, informasiyanın toplanması, emalı, onun saxlanması və analizi üçün böyük işlərin görülməsi zəruridir. İstənilən sahədə rəşional həll yollarının tapılması böyük həcmdə informasiyanın emalına əsaslanır, bu isə xüsusi texniki vasitələr cəlb olunmadan praktiki olaraq qeyri-mümkündür.

Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması və yaxud da informasiya cəmiyyətinin yaradılması-informasiya resurslarının formalaşdırılması və istifadəsi əsasında vətəndaşların, dövlət və yerli idarəetmə orqanlarının, təşkilatların, ictimai qurumların informasiya tələbatlarının ödənilməsi və informasiya hüquqlarının reallaşdırılması məqsədlə həyata keçirilən sosial-iqtisadi və elmi-texniki prosesdir. Bildiyimiz kimi, bu gün Azərbaycan Respublikasında dövlət quruculuğu, güclü iqtisadiyyatın yaradılması, cəmiyyətin demokratikləşməsi, əhalinin rifahının yüksəldilməsi və insan amilinin inkişafının təmin edilməsi istiqamətlərində çoxşaxəli fəaliyyət həyata keçirilir. Görülən işlər, eyni zamanda Azərbaycanın siyasi, hüquqi, iqtisadi, sosial və digər sahələrdə beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə, qloballaşan dünyada etibarlı tərəfdaş kimi mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir, habelə ölkənin müdafiə qabiliyyətinin artırılmasına, ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsinə və qorunub saxlanılmasına, davamlı inkişafının təmin edilməsinə yönəlmişdir.

Qeyd olunan məsələlərin həllində informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının xüsusi yeri vardır və bu sahənin inkişaf səviyyəsi qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmağa təsir edən əsas amillərdəndir. Müxtəlif dövlətlərdə, xüsusən də inkişaf etmiş dövlətlərdə bu məqsədlə informasiya cəmiyyətinin və biliklərə

əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşdırılmasına səy göstərilir və bu fəaliyyət BMT-nin Minilliyin Sammitində müəyyən edilmiş inkişaf məqsədləri ilə tam uzlaşır.

Dünyanın aparıcı ölkələrində sahibkarlığın inkişafının müxtəlif təşkilati-iqtisadi modelləri tətbiq edilir. Belə modellərdən biri xüsusi iqtisadi zonalardır (XİZ). Onun ümumi məqsədi-ölkə iqtisadiyyatının prioritet istiqamətlərinin inkişafının sürətləndirilməsinə yardım etmək, yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması, xüsusi hüquqi rejim və müasir texnologiyalar əsasında yeni rəqabət qabiliyyətli istehsalatların və xidmət sahələrinin tətbiq edilməsidir.

Hal-hazırda dünyanın çox sayda ölkəsində yüzlərlə belə zonalar mövcuddur. Bunlardan 500-ə qədəri Asiya-Sakit Okean Regionunda, 200-dən çoxu Amerika qitəsində, 200-dən çoxu Yaxın Şərq və Afrika ölkələrində, 100-dən çoxu isə Avropada fəaliyyət göstərir.

Xüsusi iqtisadi zonalar, sənaye şəhərləri və Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafının biznes - inkubatoru kimi yeni təşkilati-iqtisadi modellərin tətbiqi məqsədi ilə də müvafiq vəzifələr yerinə yetirilir. Azərbaycanda xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması sahəsində mühüm vəzifələr ölkə iqtisadiyyatına daxili və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, investisiya vəziyyətinin daha da artırılması, yeni rəqabət qabiliyyətli və əlçatan istehsal və xidmət zonalarının təşkilinə dəstək məqsədilə həyata keçirilmişdir.

Beləliklə, ən yaxşı beynəlxalq təcrübə öyrənilmiş, ölkəmizdə tətbiq ediləcək normativ-hüquqi bazanın formatlaşdırılması ilə bağlı mühüm tədbirlər təhlil aparılmış və icra edilmişdir.

"Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında" 14 aprel 2009-cu il tarixli Qanun qüvvəyə minmiş və bu qanunun tətbiqi üçün 3 iyun 2009-cu il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən fərman imzalanmışdır. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təsdiq edilməsi üçün konkret İƏT-in yaradılması və fəaliyyət göstərməsi barədə təklifin hazırlanması və təqdim edilməsi səlahiyyətinə malikdir. Bununla yanaşı, həmin Fərmanın icrasını təmin etmək üçün

16 iyun 2009-cu il tarixdə Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin üzərinə mühüm vəzifələr qoyulmuşdur. Həmin fərman və sərəncamla bağlı müvafiq işlər 2010-cu ildə də davam etdirilmişdir. Belə ki, "İƏİT-in rezidentlərinin fəaliyyəti haqqında hesabat və statistik məlumatların əldə edilməsi, onların fəaliyyətinin monitorinqi qaydaları", "İƏİT-in təkmilləşdirilməsi və fəaliyyəti haqqında hesabat məlumatlarının verilməsi Qaydaları", "İƏİT-də fəaliyyət göstərmək üçün operator və fiziki və hüquqi şəxslər arasında bağlanmış niyyət müqaviləsinin nümunəvi forması", "İƏİT-in rezidenti və operatoru arasında bağlanmış müqavilənin nümunəvi formasını", "Ədliyyə Nazirliyi "xüsusi iqtisadi zonada torpaq sahəsi üzərində EEA İnzibatçılığı və operatoru arasında bağlanan icarə müqaviləsinin nümunəvi formasını" və "xüsusi iqtisadi zonada torpaq sahəsi üzərində EEA-nın rezidenti və operatoru arasında bağlanmış icarə müqaviləsinin nümunəvi formasını" hazırlayıb qeydiyyatı alıb.

"İƏİT - in rezidentlərinin fəaliyyətinin monitorinqini həyata keçirən fəaliyyəti haqqında məlumat almaq qaydası" na uyğun olaraq rezidentlər və İƏT operatorları administrasiyanın fəaliyyəti haqqında uçot-statistik məlumatları maliyyə ili başa çatdıqdan sonra gələn ayın 20-dək təqdim etməlidirlər.

Operator "EEA-nın təkmilləşdirilməsi və fəaliyyəti haqqında məlumatların, habelə xarici audit hesabatlarının təqdim edilməsi haqqında" qaydaya uyğun olaraq administrasiyaya AİZ-in illik balans, maliyyə nəticələri və onlardan qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş müddət ərzində istifadə edilməsi barədə hesabatlar təqdim etməlidir.

AİZ-da fəaliyyət göstərmək üçün operator fiziki və ya hüquqi şəxslər arasında imzalanmış niyyət sazişinin təxmini forması və AİZ-in rezidenti və operatoru arasında imzalanmış sazişin nümunəvi forması əməkdaşlıq istiqamətlərinə və niyyət razılaşmasının formalarına, sazişin qüvvəyə minməsinə və davamlılığına, problemlərin həllinə dair məsələləri müvafiq olaraq ifadə edir.

"Xüsusi iqtisadi zonada torpaq sahəsi üzərində xüsusi administrasiya və operatorun arasında bağlanan icarə müqaviləsinin nümunəvi forması" və "xüsusi

iqtisadi zonada torpaq mülkiyyətinə malik torpaq sahəsi üzərində İƏİT-in rezidenti və operatoru arasında bağlanmış icarə müqaviləsinin nümunəvi forması" icarəçinin qiyməti, icarəçi hüquq və vəzifələri, tərəflərin məsuliyyəti kimi məsələləri tənzimləyir.

Bundan başqa, Nazirlər Kabinetinin 25 yanvar 2010-cu il tarixli qərarı ilə "xüsusi iqtisadi zonanın ərazisində ayrıca hüquqi şəxs yaratmadan filiallar, nümayəndələr tərəfindən təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirən rezidentlərin fəaliyyətinin balanslı tətbiqi qaydası və forması" təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti "xüsusi iqtisadi zonalar operatorunun seçilməsi üzrə müsabiqə qaydaları" 25 yanvar 2010-cu il tarixli əmri təsdiq edib"

Azərbaycanda artıq xüsusi iqtisadi zonanın yaradılması üçün lazımi normativ-hüquqi baza formalaşmışdır. EEA-nın formalaşmasını və fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik bazası Azərbaycanda sahibkarlığa dövlət dəstəyinin yeni mexanizmini yaradır. Keçid iqtisadiyyatının ümumi və xüsusi problemləri bu dövrdə iqtisadi sistemlərin müxtəlif formaları ilə, yeni komanda-inzibati təsərrüfat sisteminin qalıqlarının formaları ilə, keçid iqtisadiyyatının yaranmaqda olan elementləri, obyektləri və subyektləri formaları ilə, həqiqi bazar iqtisadiyyatının yeni formaları ilə yaranır.

Bununla əlaqədar keçid iqtisadiyyatının aşağıdakı xüsusi problemləri meydana çıxır:

-keçid iqtisadiyyatının bütün əsas formalarının, obyektlərinin və subyektlərinin fəaliyyətinin iqtisadi dayanıqsızlığında keçid iqtisadiyyatının dayanıqsızlığı ilə sabit bazar iqtisadiyyatı arasında fərq ondan ibarətdir ki, bu, birincisi inqilabi, ikincisi isə təkamül xarakteri daşıyır;

-keçid iqtisadiyyatının ziddiyyətlərinin xarakterindəki fərqlərdə, sahibkarlıq formalarında yeni və köhnə mübarizənin spesifik ziddiyyətləri, mülkiyyət növləri, komanda-inzibati və keçid sistemlərinin mexanizmlərinin qarşıdurması problemləri, təsərrüfatçılığın müxtəlif iqtisadi sistemlərinin qanunlarının ziddiyyətləri, digər alətin prinsipləri, nəzəriyyələri və fərqləri və nəzəriyyələri; Bundan başqa, ölkənin

çoxtərəfli əsasda götürdüyü öhdəliklər xarici tərəfdaşlar üçün həmişə ikitərəfli əsasda qəbul edilmiş öhdəliklərdən daha böyük əhəmiyyətə malikdir. Çoxtərəfli öhdəliklər sayəsində dövlətin xarici iqtisadi tənzimlənməsinin sürətləndirilmiş və heç də həmişə proqnozlaşdırıla bilən dəyişikliklər olacağı ehtimalı azalır. Bazar münasibətlərinin inkişafında digər ölkələrin zəngin təcrübəsinə əsaslanaraq, iqtisadi artım üçün lazımı şərait yaratmaq, digər ölkələrlə ticarət-iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirmək, xüsusi ixtisaslaşmaya əsaslanaraq, öz iqtisadi potensialından səmərəli istifadə etmək məqsəduyğun hesab olunur.

Ölkənin strateji maraqlarına xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına fəal yardım da daxil olmalıdır. Liberal, transparent milli hüquqi baza yaradıldığı və iqtisadi və siyasi sabitliklə birlikdə zəruri infrastruktur obyektlərinin mövcud olduğu üçün, fond milli iqtisadi inkişaf prosesinə, xüsusilə də Azərbaycan ilə dünya iqtisadiyyatı arasında səmərəli əlaqələrin möhkəmləndirilməsi və dərinləşdirilməsi üçün səylərin qəbul edildiyi hallarda böyük töhfə verə bilər.

Azərbaycanın bugünkü iqtisadiyyatı onun həyata keçirilməsi mexanizminin formalaşdırılmasında dövlətin müdaxiləsini tələb edən açıq iqtisadiyyatdır. Lakin iqtisadiyyatın açıq elan edilməsi ilə Azərbaycan xarici iqtisadi siyasətin ixrac sahələrinin və malların ixracının hərtərəfli inkişafına yönəldilməsi çərçivəsində ortaya çıxan bir sıra problemlərlə üzləşə bilər ki, bu da Azərbaycan mallarının xarici bazarlara daxil olması üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Digər tərəfdən, kəskin zəruri malların, xüsusilə də investisiya mallarının rəqabət qabiliyyətinin təşkili müasir xarici iqtisadi münasibətlərdə tətbiq edilən sivil hüquq normalarına uyğun olaraq bu prosesin nizamlanması üzrə böyük iş tələb edir.

Mütəxəssislərin fikrincə, Azərbaycan iqtisadiyyatı dünyanın aparıcı iqtisadiyyatları ilə müqayisədə nisbətən orta səviyyədədir. ÜTT-yə üzv olacağı təqdirdə, ölkə daha aşağı qiymətlərlə malların alınması halı ilə üzləşə bilər. Lakin bu halda iqtisadiyyatın bir çox sahələri yetərincə nəzərə çarpacaq zərbə alacaq: Azərbaycan malları rəqabətə davam gətirməyə bilər. Çünki ölkənin aqrar bölməsinin elə həmin malları idxal edilən mallardan daha keyfiyyətli ola bilər. Avropada müasir

texnologiyalar üzrə istehsal olunan məhsulların ucuz qiymətləri Asiya-Sakit okean regionu ölkələrində ucuz işçi qüvvəsindən asılıdır. Bu halda Azərbaycan neftinin satışından əldə edilən maliyyə vəsaiti Azərbaycan iqtisadiyyatına yox, Asiya-Sakit okean regionu ölkələrinin iqtisadiyyatının dirçəldilməsi üçün işləyəcək. Yerli bazara daha yüksək keyfiyyətli mallar və məsrəflər yüksək səviyyədə olan beynəlxalq korporasiyalar kütləvi şəkildə daxil edildikdə, Milli müəssisələr daxili bazarın əhəmiyyətli payından məhrum ola bilərlər.

Bir çox sosial-iqtisadi problemlərin həlli ilə yanaşı, sahibkarlığın inkişafı cəmiyyətin fəallaşmasına və dəyişməsinə, milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin formalaşmasına və onun beynəlmilləşdirilməsini sürətləndirməyə imkan yaradır. Başqa sözlə, sahibkarlıq fəallığı və biznesin təşkili müasir kontekstdə xarici ticarət fəaliyyətinin inteqrasiya proseslərinin genişlənməsinə və beynəlxalq əmək bölgüsünün elementlərinin fəallaşmasına imkan yaradır. Bütövlükdə, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin və dünya təsərrüfat sistemi subyektlərinin inkişafı həm də dünya təsərrüfat sisteminin bütün sahələrini əhatə edən sahibkarlığın təsirli elementidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya praktikasında sahibkarlıq və investisiya fəaliyyəti arasında qarşılıqlı əlaqəli aspektlərin mühüm praktiki nəticələri mövcuddur. Bu cür qarşılıqlı asılılığın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, investisiya resursları və iri kapital sahibkarlığın inkişafına və genişləndirilməsinə ciddi təsir göstərə bilər.

Əlverişli investisiya mühiti və maliyyə resursları olduğu halda, əlbəttə ki, nəzərdə tutulan və rəşional sahibkarlıq ideyalarının, biznes-layihələrin və s. gerçəkləşdirilməsi üçün rəal imkanlar yaranır. Sual yaranır: "necə edək ki, bu iki iqtisadi anlayışın qarşılıqlı asılılığı tamamilə yeni keyfiyyətdə daha səmərəli mühitdə bir-birini tamamlasın və hansı səmərəli iqtisadi alətin hesablanmasını təmin etsin?".

Məhz iqtisadi proseslərin inkişafına, o cümlədən sahibkarlığın və investisiya fəallığının inkişafına əlavə stimulların verilməsində dünya təsərrüfat sistemində son 30-40 ildə kifayət qədər geniş yayılmış istiqamətlərdən biri olan xüsusi iqtisadi zonaların rolu nəzərə çarpır.

3.2. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin

gücləndirilməsində Xüsusi İqtisadi Zonaların tətbiqinin zəruriliyi və

informasiya texnologiyalarının tətbiqi

Müasir dövrdə bir sıra ölkələrdə mövcud olan sosial-iqtisadi problemlərin həlli, elm və texnikanın nailiyyətlərindən daha geniş və səmərəli istifadə edilməsi və bu ölkələrin beynəlxalq əmək bölgüsündə daha fəal iştirakı xüsusi iqtisadi zonalar kimi yeni iqtisadi fəaliyyət formasının tətbiqi ilə əldə edilir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, xüsusi iqtisadi zonalar ayrı-ayrı ərazilərin və bütövlükdə ölkələrin iqtisadi inkişafına güclü təsir göstərmək imkanına malikdirlər.

Rəqəmsal xüsusi iqtisadi zonalara daxil olan sənaye parkları istehsalatların yerləşdirilməsi üçün xüsusi olaraq təşkil edilmiş, enerji daşıyıcıları, inzibati-hüquqi şərait üçün zəruri olan infrastruktur, ixtisaslaşdırılmış şirkət tərəfindən idarə olunan ərazidir. Sənaye parkları potensial olaraq inteqrasiya effektləri hesabına, əmək məhsuldarlığının artımına, innovasiyalılığa, təşkilatların dayanıqlığına, tərəfdaşlıq əlaqələrinin inkişafına, regional iqtisadiyyatların əlaqələndirilməsinin artmasına, dövlət və biznes resurslarının maraq balansına və birləşməsinə nail olmaq və s. üstünlüklərə malikdir. Bununla yanaşı, sənaye parkları həm sənaye şirkətlərinin fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması sahəsində, ilk növbədə, lokalizasiya effekti hesabına, həm də urbanizasiya effekti, əmək bazarının inkişafı, şirkətlərin böyük bir dairəsində infrastrukturun saxlanması üzrə yüklənmənin paylanması, yeni investorların əraziyə cəlb edilməsi hesabına resursların birgə istifadəsi hesabına) effektləri təmin edir.

Bununla yanaşı, Azərbaycanda sənaye parklarının inkişafını məhdudlaşdıran səbəblərdən iki qrup ayırmaq olar. Birincisi, söhbət təsərrüfat sisteminin inertsiyalılığından və sənaye parklarının inkişafının uzun müddət olmamasından gedir. İkincisi, sənaye parklarının fəaliyyətinin mahiyyətinin və məzmununun çox vaxt yanlış başa düşülməsi onların inkişafının adekvat institusional, investisiya, təşkilati-

idarəetmə şəraitinin yaradılmasını çətinləşdirir. Tədqiqatçıların sənaye parklarının fəaliyyətinin qeyri-müəyyən və əvvəlcədən işlənməmiş konsepsiya və rezidentlərin strukturu, inkişaf strategiyasının olmaması, mühəndis infrastrukturunun kifayət qədər səviyyəsi, torpaqların yüksək dəyəri, satış bazarlarının uzaqlığı və s.kimi problemləri də bunu sübut edir. Sənaye parklarının xüsusiyyətini nəzərə alaraq, onların uğurla yaradılması regional hakimiyyət orqanlarının və sənaye inkişafı institutlarının iştirakı ilə mümkündür, mikro səviyyəli effektiv idarəetmə isə müasir menecment prinsipləri və mexanizmləri əsasında qurulmalıdır. Sənaye parklarının idarə edilməsinin xüsusiyyətləri onların növləri və fəaliyyət xüsusiyyətləri ilə əhəmiyyətli dərəcədə müəyyən edilir. Lakin qeyd etmək vacibdir ki, dördüncü sənaye inqilabı şəraitində sənaye parklarının konsepsiyası özü "ağıllı" parkların (ing. smart sənaye parkları), müasir rəqəmsal inkişafın geniş miqyasda istifadəsini nəzərdə tutan, innovasiya fəaliyyətinin infrastruktur komponentinin virtuallaşdırılmasını nəzərdə tutan, süni intellekdən, məlumatların intellektual analizindən, 3D modelləşdirmə və prototipləşdirmədən, dəyər yaratma zəncirinin müxtəlif elementlərinin avtomatlaşdırılmasından istifadə edir. "Ağıllı sənaye parkları" ətraf mühitə təsirin azaldılması və xərclərin azaldılması üçün bu strukturların idarə edilməsinə intellektual dəstək vasitələri təmin edir. Sənaye parklarının effektiv modellərinin yaradılmasında rəqəmsal iqtisadiyyatda uğurlu Kooperasiya üçün əsas olan informasiya mübadiləsi və biliklərin diffuziyası getdikcə daha böyük rol oynayır. Yəni, ağıllı sənaye parklarının modellərinin effektivliyinin əsas səbəbi müxtəlif funksional səviyyələrdə müxtəlif iştirakçılar tərəfindən innovativ prosesə töhfə verilməsi ilə steypolderlər arasında çoxkanallı informasiya mübadiləsi sxemlərinin yaradılmasıdır. Öz növbəsində, regional hökumət ərazilərin inkişaf prioritetləri barədə məlumat verir. Halbuki, icra səviyyələrində Sənaye Parkının bütün funksional komponentləri bu cür strukturların səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsində həlledici rol oynayan informasiya mübadiləsini dəstəkləmək üçün bir-biri ilə əməkdaşlıq etməlidir. Ağıllı sənaye parklarının yaradılmasının ümumi trendində mühüm istiqamət həm də iqtisadi-sənaye parklarının yaradılması ilə bağlıdır ki, bu da nəzərə

alınan strukturların rolunu, eyni zamanda, davamlılıq və rəqabətlik baxımından əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirən ağıllı enerji sistemlərinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Beləliklə, sənaye parkları, eyni zamanda, regional səviyyədə innovasiya fəaliyyətinin fəallaşdırılması məsələlərinin bütöv bir kompleksinin həllində mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, nəzərə almaq lazımdır ki, sənaye parklarının nəzərdən keçirilməsi təkcə iştirakçıların innovasiya fəaliyyəti göstəricilərinin yaxşılaşdırılması üçün bilavasitə şəraitin yaradılması baxımından deyil, həm də onların ərazi inkişafının çərçivə matrisasının formalaşmasına töhfəsi baxımından regional strategiya və sosial-iqtisadi inkişaf proqramları ilə sinxronlaşdırılmalıdır. İqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılması şəraitində sənaye parklarının inkişafının ən mühüm istiqamətlərindən biri stejkxolderlərin davamlı kooperasiya münasibətlərinin formalaşdırılması üçün informasiya mübadiləsinin inkişaf etdirilməsi, müasir şəraitdə daha səmərəli və rəqabətqabiliyyətli yeni "ağıllı" və iqtisadi biznes modellərinin yaradılmasıdır.

Ölkənin iqtisadi durumu xarici sərmayəçilər üçün cəlbedici deyilsə, onların cəlb edilməsi yollarından biri ölkə ərazisində xüsusi iqtisadi zonaların (İƏİT) yaradılmasıdır. Azərbaycan - artan böyük perspektivli bazardır və onun milli iqtisadiyyatının inkişafı EEA-nın mövcudluğunun geniş coğrafiyası ilə təmsil olunan fəaliyyəti ilə təmin edilir. Azərbaycanda xüsusi iqtisadi zonalar 14 aprel 2009-cu ildən etibarən "Azərbaycan Respublikasında xüsusi iqtisadi zonalar haqqında" xüsusi qanunun qəbul edilməsi ilə əlaqədar inkişaf etməyə başladı. Bu gün İƏT dünya təsərrüfat praktikasına möhkəm daxil olub və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ayrılmaz hissəsidir. Sözsüz ki, hökumət başa düşür ki, innovasiya məsələlərinin həllini davam etdirmək üçün dayandırmaq olmaz və Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi, innovasiya fəaliyyətinin fəallaşdırılması, daha yüksək texnologiyalara keçid üçün istehsal-texnoloji potensialın istifadəsi və təkmilləşdirilməsi üçün əlverişli iqtisadi və maliyyə şəraitinin təmin edilməsi üzrə qanunvericilik müddəalarının səmərəliliyinin artırılması işini davam etdirir. Burada elmtutumlu texnologiyalara dövlət dəstəyinin gələcək prioritetliyini təmin etmək,

mütərəqqi texnologiyaların və elmtutumlu istehsalatların miqyaslı mənimsənilməsini təmin edəcək alim və elmi kollektivlər üçün əlverişli şərait yaratmaq planları da yer alır. Azərbaycanın regionlarında innovativ inkişaf üçün əlverişli şəraitin yaradılması və elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işlərinin nəticələrinin kommersionlaşdırılmasını təmin edən innovasiya infrastrukturunun yaradılması və təkmilləşdirilməsi üzrə aparıcı ölkələrin təcrübəsindən istifadə edilməsi mühüm məsələdir. Beləliklə, İƏT iqtisadi inkişafın vahid alətidir. Bu dövlət Azərbaycan üçün prioritet sahələrə Azərbaycan və xarici investorların cəlb edilməsi üçün yaradır milli və xarici sahibkarlar üçün xüsusi hüquqi statusu və güzəştli iqtisadi şəraiti ilə məhdud sahəsi təmsil edir. Belə zonaların yaradılmasında əsas məqsəd bütövlükdə və ya ayrı bir ərazidə dövlətin inkişafının strateji məsələlərinin xarici ticarət, ümumi iqtisadi, sosial, regional və elmi-texniki məsələlərin həll edilməsidir. EEA-nın yaradılmasının ümumiləşdirilmiş məqsədlərinə aşağıdakıları aid etmək olar: - qabaqcıl texnologiyaların cəlb edilməsi, beynəlxalq sahibkarlığın dünya təcrübəsinin əldə edilməsi; - region iqtisadiyyatının fəallaşdırılması, xarici kapitalın cəlb edilməsi yolu ilə əhalinin məşğulluğunun artırılması və yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması; - dünya bazarı ilə yerli təsərrüfat arasında vasitəçi kimi zonalardan istifadə etməyə imkan verən müasir bazar infrastrukturunun yaradılması; - ölkə ərazisinin ixrac potensialının artması; - yüksək keyfiyyətli idxal əvəzedici malların istehsalı və daxili bazara çatdırılmasının təşkili; - istehsalın təşkili və idarə edilməsi üzrə müasir təcrübənin mənimsənilməsi və s.

Azərbaycan Respublikasında sənaye parkları yaradılarkən bu məqsədlər üçün ayrılmış ərazilər zəruri istehsal infrastrukturunu ilə təmin ediləcək, sahibkarlara (yerli və xarici investorlara) əlverişli şərait yaradılacaqdır. Sənaye məhsullarının istehsalı və emalı üzrə prioritet istiqamətlərin müəyyən edilməsi, həmin ərazilərdə rəqabət qabiliyyətli məhsulların (işlərin, xidmətlərin) istehsalı müəssisələrinin yaradılması, habelə digər zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Son illər Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində bazar iqtisadiyyatının bərqərar edilməsi, ölkənin davamlı sosial-iqtisadi

inkişafı və onun beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində inteqrasiyası üçün əlverişli şərait yaranmışdır. Hazırda Azərbaycan Respublikası sosial-iqtisadi inkişafın yeni mərhələsindədir. Xüsusi iqtisadi zonalar ölkədə bununla bağlı qəbul edilmiş strateji proqramların və layihələrin həyata keçirilməsində, prioritet iqtisadi və sosial məsələlərin həllində mühüm rol oynaya bilər. Eyni zamanda, belə zonaların yaradılması Azərbaycanın əlverişli coğrafi və nəqliyyat vəziyyətinin üstünlüklərindən istifadə etməklə xarici iqtisadi əlaqələrin daha da genişlənməsinə təkan verə bilər.

Ölkə iqtisadiyyatının və onun ayrı-ayrı regionlarının inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması, investisiyaların təşviqi və prioritet sahələrə yönəldilməsi, yeni iş yerlərinin açılması, müasir idarəetmə təcrübəsindən istifadə edilməsi, rəqabət qabiliyyətli məhsul və xidmətlər təklif edilməsi kimi məsələlərin həllinə nail olmaq məqsədi ilə şərtləndirilir. Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə dövlətin funksiyalarının hələ formalaşma mərhələsində olmasına baxmayaraq, bu sahədə dövlət siyasəti hökumətimizin sosial-iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsini formalaşdırır. İxal məhsullarının daxili bazarda əvəz edilməsi və bu əsasda sənaye istehsalının davamlı iqtisadi artım mərhələsinə keçirilməsi. Azərbaycanın dövlət innovasiya siyasətinin əsas istiqamətlərinə innovasiya fəaliyyətinin normativ-hüquqi təminatının və onun stimullaşdırılması mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması və təkmilləşdirilməsi, ölkə iqtisadiyyatının inkişafının innovativ yoluna yönəlmiş dövlət strategiyasının işlənilib hazırlanması, dövlət orqanlarının, təsərrüfat və elmi təşkilatların innovativ inkişaf yoluna yönəlmiş əlaqələndirilmiş fəaliyyətinin təmin edilməsi daxildir. Müxtəlif mülkiyyət formalarının innovasiya strukturlarının inkişafı, kiçik innovasiya sahibkarlığına dəstək, dövlət, sahə və regional səviyyədə innovasiya sahəsində uzunmüddətli perspektiv üçün prioritet istiqamətlərin ayrılması, elm və texnika sahəsində fundamental tədqiqatların inkişafının stimullaşdırılması, müasir innovasiya infrastrukturunun fəaliyyətinin və inkişafının dəstəklənməsi və s. mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azad iqtisadi zonaların formalaşması və fəaliyyətinin təşkilati-iqtisadi mexanizmi əsaslandırılmışdır ki, bu da fəaliyyətin xüsusi rejimi ilə, ölkənin və dünyanın iqtisadi həyatının subyektivi kimi, azad iqtisadi zonanın yaradılması üçün

nəzəri model və alqoritm həyata keçirməyə və onun praktiki fəaliyyətinin reproduktiv rejiminin təmin olunmasına imkan verir. İri texnoparkların, texnoparkların və elmi-texnoloji zonaların fəaliyyətinin təhlili, həmçinin qabaqcıl ölkələrin "ideyaların istehsalı" üzrə müqayisə edilməsi əsasında bazar iqtisadiyyatının müxtəlif inkişaf səviyyəsinə malik ölkələrdə elmi - texnoloji (Texniki-tətbiqi) zonaların əsas xüsusiyyətlərinin müəllif təsnifatı təklif edilmişdir. Strateji oriyentirlər kimi: fundamental elmi biliklərin praktiki həyata keçirilməsi dərəcəsinin artırılması; sürətli maliyyələşdirilən tətbiqi tədqiqatların prioritetləşdirilməsi; rəqabətə davamlı texnologiyaların yaradılması üçün elmi tədqiqatlardan sürətli istifadə; yeni kiçik və kütləvi istehsalların təşkilində innovasiyaların geniş tətbiqi və mövcud məhsulların yenilənməsi qəbul edilmişdir.

NƏTİCƏLƏR VƏ TƏKLİFLƏR

İşdə aparılan tədqiqatlar nəticəsində müasir iqtisadi zonaların yaradılması modeli təqdim edilmiş və bu zonaların inkişafı üçün əhəmiyyətli resurs kimi müasir informasiya texnologiyalarından istifadə imkanları ayrılmışdır.

Beləliklə, xüsusi iqtisadi zona – xüsusi ərazi-təşkilati struktur, idarəetmə iyerarxiyası olan inzibati aparat, rezidentlər, vergi imtiyazları sistemi, xarici mühitlə qarşılıqlı əlaqələr, rejimliklə bağlı məhdudiyyətlər daxil olmaqla, elementlərdən, birləşmiş münasibətlərdən və əlaqələrdən ibarət mürəkkəb təşkil olunmuş kompleks təkrar istehsal iqtisadi sistemidir.

Mövcud iqtisadi sistemin dəyişməsinin başlıca vəzifəsi onun regionun ərazi, innovasiya, investisiya, elm tutumlu potensialını nəzərə alan yeni modellərin formalaşdırılması yolu ilə innovativ inkişafın yeni mərhələsinə keçməsidir. Dünyada xüsusi iqtisadi zonalara eyni dərəcədə passiv ərazinin reabilitasiyasına və regional inkişaf nöqtələrinin inkişafına əlavə təkan verə biləcək iqtisadi və sosial inkişafın multiplikatorları kimi baxılır. Tədqiqatın məqsədi inkişafın müasir mərhələsində azad iqtisadi zonaların formalaşması və fəaliyyət göstərməsinə metodik yanaşmaların nəzəri əsaslandırılması və işlənilməsindən ibarətdir. Sərbəst iqtisadi zonalar anlayışının müəllif tərifini təqdim edilmiş və təsərrüfatçılığın müasir bazar şərtləri baxımından onların təsnifatı işlənmişdir. Müəlliflər azad iqtisadi zonaların inkişaf problemlərinin dairəsini müəyyən ediblər. Tədqiqatda artıq mövcud olan və inkişaf etməkdə olan azad iqtisadi zonaların təhlilinə xüsusi diqqət yetirilir.

Xüsusi iqtisadi zonalar-iqtisadi siyasətin ən müasir, uğurlu və effektiv alətlərindən biridir, onların fəaliyyəti yalnız regionların və bütövlükdə ölkənin iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşmasına deyil, həm də sosial şəraitin yaxşılaşdırılmasına yönəlib.

Ölkə iqtisadiyyatı üçün xüsusi iqtisadi zonaların ən məqbul növü, bütün səviyyəli büdcələrin ağır vəziyyətini nəzərə alaraq, yaradılması ilkin iri büdcə yatırımları tələb etməyən və artıq mövcud potensiala əsaslanan sahələrdir: bunlar

müxtəlif növ sahibkarlıq, elmi - texnoloji, xidmət zonalarıdır. Texnoloji parklar (texnoparklar), əhəmiyyətli ilkin investisiya tələb etmədən, geniş güzəştlər verilməsi, istehsal elmi-texnoloji inkişaf sürətli inkişafı əsasında ərazilərin sürətli inkişafı üçün yaxşı bir başlanğıc nöqtəsi ola bilər. Yerli və xarici bazarlarda elm tutumlu məhsul rəqabət yeni material texnika və onların uğurla həyata keçirilməsi, elm, iqtisadi və iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının ən məqbul formalarından biridir. Texnoparklar menecment bacarıqlarının mənimsənilməsi, işçilərin və mütəxəssislərin ixtisasının artırılması, yeni şəraitdə işləmək üçün kadrların hazırlanması üçün poliqon ola bilər.

Aparılan təhlil göstərir ki, ərazi-istehsal zonalarının sahibkarlıq zonalarının bir növü kimi böyük perspektivləri vardır, çünki yerli birliklər çərçivəsində sinergik effekti gücləndirməklə müəssisələr özünüinkişaf mexanizmlərini effektiv şəkildə stimullaşdırırlar.

Müxtəlif xarakterli və tipli zonaların yaradılması metodu kəskin regional vəziyyətlərin problemlərini lokal ərazinin daxili mənbələrinin səfərbər edilməsi, kənar investorların, o cümlədən xarici sərmayədarların büdcə vəsaitlərinin cəlb edilməsi hesabına həll etməyə imkan verir. İqtisadi zonalarda vəsait, onların formalaşması ilkin mərhələlərində investisiya, sonra uzun müddət ərzində qazanc təsiri ilə gəlir. Ərazilər sonradan sosial və istehsalat-təsərrüfat məsələlərinin həlli və regionun həyat təminatı sisteminin inkişafı üçün vəsait qazanırlar. Buna görə də, federal və regional xarakterli potensial zonaların reyestrini tərtib etmək məntiqlidir, onlar strateji əhəmiyyətli ərazinin ilk qrupuna daxil edilir, hansılarda ki, özünüinkişaf şərtləri yoxdur, ilk növbədə passiv formadan müstəqil çıxış şərtlərinə diqqət yetirilir. Gələcək "qabaqlayıcı artım nöqtələri"nin tezliklə təşəkkülünü stimullaşdırmaq lazım gəlir. Regional səviyyədə belə zonaların müstəqil seçilməsi və əsas maliyyələşmə regional və yerli büdcələrə həvalə edilə bilər. Belə zonalar diqqətli seçimdən sonra dövlət dəstəyində prioritet elan edilməli və bütün səviyyələrdə büdcələrin qorunan maddələrinin statusu müvafiq xərclərə verilməlidir.

Zonaların fəaliyyətinin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üçün hər bir konkret halda regional maraqların strukturunu müəyyən etmək, problemlə ərazinin və bütövlükdə regionun inkişaf məqsədlərini kodlaşdırmaq və sistemli surətdə emal etmək lazımdır. Bütün bunlar regional vəziyyətlərin analitik qiymətləndirilməsi və zonaların formalaşması üzrə təklif olunan həllərin əsaslandırılması və onların fəaliyyətinin effektivliyinin sonradan müəyyən edilməsi üçün meyar şkalası bazası ola bilər. Məlum istifadə olunan səmərəlilik meyarları elə göstəricilərlə və xarakteristikalarla tamamlanmalıdır ki, bu da konkret problemlə ərazilərdə xüsusi təşkilati-hüquqi rejimlərin tətbiq edilməsinin nəticələrini regional maraqlardan və regional siyasətin məqsədlərindən qiymətləndirməyə imkan verəcəkdir. Bu, yalnız iqtisadi agentlərin bölgəyə cəlb edilməsi deyil, həm də mühəndislik infrastrukturunun inkişafı, mənzil tikintisi və yenilənməsi, torpaqdan istifadənin qaydaya salınması, məşğulluğun yüksək səviyyədə saxlanması, mühüm ekoloji resurslara qənaət problemlərinin həlli kimi məsələləri əhatə edir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Əliyev Şəfa Tiflis oğlu - “Xüsusi iqtisadi zonalarda vergilərin mühüm aspektləri” <http://vergijurnali.az/upload/File/6-2014.pdf>
2. İsmayılov F.N. Azərbaycanca azad ticarət zonası tipli xüsusi iqtisadi zona yaradılmasının perspektivləri. ADİU. Magistrantların XVII Respublika Elmi Konfransının Materialları. II hissə. Sumqayıt, 2017, səh. 431 – 433.
- 3.. İsmayılov F.N. Azərbaycan İqtisadi inkişafında azad ticarət zonasının rolu. ADAU – nun Elmi Əsərləri. 2017, № 4, səh.173 – 178.
4. Rasim Abutalıbov - “Xüsusi iqtisadizonaların sosial-iqtisadi inkişafa təsiri”
5. P.Həsənov. “Azad iqtisadi zonalar”. Bakı-2005.
- 6.Ə.Əlirzayev, M.Əliyev. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin normativ əsasları və metodologiyası. Bakı-2001
7. A.H.Tağıyev, Q.O.Kərimov “Azad iqtisadi zonalar”. Bakı -1996.
8. Ə.Bayramov. Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika. Bakı1997..
9. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı Asiya Universiteti. Bakı-1998.
- 10.R.T.Qasanov. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları. Bakı, “Elm”, 2003
- 11.A.S.Şəkəreliyev “Dünya iqtisadiyyatı və BİM”. Bakı-1999.
12. B.Nuriyev. Bazar iqtisadiyyatı və Azərbaycan. Bakı-1999.
13. Ü.Q.Əliyev. Bazar mexanizmi. Bakı-2000. 10. Ə.Əlirzayev. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf problemləri və həlli yolları: nəzəriyyə və təcrübə. Bakı-2000.
- 14.Q.İmanov, Y.Həsənlı. Azərbaycanın social-iqtisadi inkişafının modelləri. Bakı-2001.
- 15.A.Nadirov. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı-2001. 13. H.Ə.Əliyev. Azərbaycan XXI əsrin və III minilliyin ayrıcında. Bakı2001.
- 16.Z.Səmədzadə. Dünya iqtisadiyyatı. (Çin iqtisadi möcüzəsi). Bakı-2001.
17. V.Niftullayev. Sahibkarlığın əsasları. Bakı-2002.
18. İ.İbrahimov. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri. Bakı-2002.

19.Ə.Bayramov. Keçid iqtisadiyyatı şəraitində valyuta məzənnəsi siyasətinin regional problemlər: konseptual ümumiləşdirmə. İqtisadi elmləri: nəzəriyyə və praktika №1-2, Bakı-2002.

20. R.İ. Quliyev «Postsosialist iqtisadiyyatlarında rəqabət siyasəti: qeyri - müəyyənliklərdə cəhdlər» Bakı – 2007

21. C.B.Quliyev, R.S.Abdullayeva, M.H.Rızayeva, A.U.Allahverdiyeva “Rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatda həyat səviyyəsi və onun keyfiyyətə yaxşılaşdırılmasının sosial-iqtisadi problemləri” Bakı – 2014

22. G.T. Əliyeva, Sənayenin rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinin institusional aspektləri. Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya. İqtisadiyyat və Beynəlxalq Münasibətlər, III Beynəlxalq Konqresi , Bakı 2010, səh. 568

23. N.Ö.Hacıyev, Qloballaşma şəraitində effektiv rəqabət siyasəti. Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya. İqtisadiyyat və Beynəlxalq Münasibətlər, III Beynəlxalq Konqresi , Bakı 2010, səh 668

24. A.N. Muradov, Bilik iqtisadiyyatının formalaşması-rəqabət qabiliyyətinin təmin olunmasının mühüm amili kimi. Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya. İqtisadiyyat və Beynəlxalq Münasibətlər, III Beynəlxalq Konqresi , Bakı 2010, səh.814

25. V. Məmmədov, Qloballaşma dövründə dünya iqtisadi Böhranı və yeni rəqabət şəraitində Azərbaycan şirkətlərinin rəqabətqabiliyyətliliyi. Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya. İqtisadiyyat və Beynəlxalq Münasibətlər, III Beynəlxalq Konqresi , Bakı 2010, səh 433

26. Azərbaycanda Xüsusi İqtisadi Zonalar (XIZ) və Sənaye Parklarının (SP) inkişafı layihəsi. Koreya Beynəlxalq Əməkdaşlıq agentliyi və Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin birgə işi, 2013 aprel

27. R.İ.Quliyev, Güclü rəqabət siyasəti mexanizmində rəqabət qurumunun müstəqilliyi amili, Sahibkarlığın və bazar iqtisadiyyatının inkişafına yardım fondu, 2007

28. K.Heydərov “Gömrük işinin əsasları”. Bakı-2004 19. İ.Kərimli. Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlərin müasir problemləri. Bakı.2006. 81
29. “Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması haqqında” Aktı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 mart 2007-ci il tarixli.
30. Авдокушин Е. Ф. Свободные (специальные) экономические зоны: Учеб.пособие для студентов спец. 06.10 «Междунар. экон. отношения» и стажеров Кооп. междунар. учебн. Центр.- М.,2005. – 79 с.
31. Анализ проекта создания свободной экономической зоны в масштабах региона // Информ.- аналит. Материалы Центр. Банка РФ.- М.,- №3.- 34-56
32. Андрианов В. Специальные экономические зоны в мировой экономике ЭКО. – 2002. –№3. – 28-34.
33. Анисимов А.Н. Экономический анализ развития КНР // М.: Наука. – 2006 – Л 5.- с. 58-64.
34. Бабанцев В., Валлиулин Х. Особые экономические зоны // Российский экономический журнал. – 2000 - №9. - с.117-125.
35. Банковский оффшор как компромисс между вывозом и репатриацией капитала // Финансист. – 2003 - №25. – с. 38-43.
36. Без рубля // Деловое Поволжье. – 1998.- №41. – с. 5. 11. Богомолов О.Т., Быков А.Н.Свободные зоны // Правда. – 22 октября 2005.г.
37. Бойко С. Необходим закон о свободных экономических зонах // Экономис. – 2000 - №2. – с. 51-54.
- 38 Бонаев Л. Свободная экономическая зона «Находка»: ворота, открывающиеся в обе стороны // Рынок. - №2. – с. 3. 95
- 39 Бонаев Г. Возможности создания смешанных предприятий в свободных беспошлинных зонах НРБ / Междунар. Науч. Конф. «Совершенствование организационных структур управления» - Варна 2003// – с. 202-205.
40. Aoki, N. and P. Roberts. “Transport as a Factor in the Investment Climate”, Transport Notes, No. TRB-34, World Bank Group, Washington DC: 2006.

41. David Alan Aschauer. Public Investment and Private Sector Growth. The Economic Benefits of Reducing America's "Third Deficit". Washington: Economic Policy Institute, 2005.

РЕЗЮМЕ

"Свободные зоны" для некоторых государств с точки зрения территории, уровня и условий жизни работников зоны, концентрации производственного потенциала и т. д. с точки зрения сущности, это особенность. То есть для характеристики этих зон больше подходит термин "Азад", чем термин "специальный".

Цели создания цифровых особых экономических зон зависят от уровня социально-экономического развития государств, их стратегических приоритетов и планов развития и т. д. зависит от него. Поэтому в каждом конкретном случае причины и цели создания свободных экономических зон отличаются друг от друга.

Для этих целей предоставление предпринимателям указанной категории различных видов налоговых льгот, отраженных в национальном законодательстве, символически названо "налоговой революцией" в этих государствах, и свободные экономические зоны играют в этом процессе достаточно важную роль. Фактически, в этом процессе они играют роль ловушки для капитала, мигрирующего в мировом хозяйстве.

Как уже говорилось выше, цели стран, создающих свободную экономическую зону, могут быть разными. Некоторые страны используют свободные экономические зоны как механизм экономической интеграции, а другие как средства привлечения иностранных технологий.

SUMMARY

"Free zone" for some States from the point of view of the level and living conditions of workers areas, concentration of productive capacity etc. from the point of view of essence, it is a feature. That is, to characterize these zones, the term "Azad" is more appropriate than the term "special".

The goals of creating digital special economic zones depend on the level of socio-economic development of States, their strategic priorities and development plans, etc. Therefore, in each case, the reasons and objectives for the establishment of free economic zones are different.

For these purposes, the provision of various types of tax benefits to entrepreneurs in this category, as reflected in national legislation, is symbolically called the "tax revolution" in these States, and free economic zones play an important role in this process. In fact, in this process they play the role of a trap for capital migrating in the world economy.

As mentioned above, the objectives of countries creating a free economic zone may be different. Some countries use free economic zones as a mechanism of economic integration, while others use them as a means of attracting foreign technologies.